

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Odotuksia ja pelkoja : Keskustelu Suomen EU-jäsenyydestä 1989–1994: Expectations and fears. the debate over Finnish EU-membership 1989-1994.

Aunesluoma, Juhana

Elo, Kimmo

2021-08-30

<http://hdl.handle.net/10138/350117>

Aunesluoma, J 2021, Odotuksia ja pelkoja : Keskustelu Suomen EU-jäsenyydestä 1989–1994. julkaisussa K Elo (Toimittaja), Suomi 25 vuotta Euroopan unionissa. Bibliotheca Sigillumiana, Nro 10, Sigillum, Turku, Sivut 23-55.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. <https://helda.helsinki.fi>
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

Odotuksia ja pelkoja. Keskustelu Suomen EU-jäsenyydestä 1989–1994¹

Juhana Aunesluoma

Johdanto

Kylmän sodan päättyminen on merkittävä käännekohta Euroopan yhdentymisen historiassa. Berliinin muurin murtuminen 1989 ja sitä seurannut Saksojen yhdentyminen 1990 vauhditti Euroopan yhteisön (EY) tiivistämistä, jonka suuntaviivoista sovittiin Maastrichtin huippukokouksessa seuraavan vuoden joulukuussa. Unioniksi muuttuvan yhteisön ovet aukesivat samalla myös uusille jäsenmaille, joista ensimmäisinä liittyivät kylmässä sodassa puolueettomuuspolitiikkaa noudattaneet Ruotsi, Suomi ja Itävalta vuoden 1995 alusta lukien.²

Kysymys mahdollisesta jäsenyydestä oli sekä Ruotsissa että Itävallassa vilkkaan julkisen keskustelun kohteena jo ennen kylmän sodan päättymistä. Itävalta jätti EY-jäsenyyshakemuksensa kesällä 1989 ja Ruotsin hallitus ilmoitti vastaavista aikeistaan lokakuussa 1990. Jäsenyyden hyötyjä, haittoja ja poliittisia edellytyksiä oli molemmissa maissa puntaroitu 1960-luvulta asti. Ruotsissa kysymys EY-jäsenyydestä oli ajankohtainen Olof Palmén ensimmäisellä pääministerikaudella 1970-luvun vaihteessa, jolloin siitä kuitenkin luovuttiin maan puolueettomuuspolitiikkaan vedoten.³ Itävallassa keskustelu noudatti samoja linjoja. Jäsenyydessä nähtiin 1970- ja 1980-lukujen mittaan useita taloudellisia etuja ja mahdollisuuksia, mutta rajoitteita nousi maiden puolueettomuusasemasta kylmän sodan jakamassa Euroopassa. Talouselämän vaikuttajat ja oikeistopuolueet pitivät molemmissa maissa jäsenyysskysymystä aktiivisesti esillä 1980-luvun loppuvuosina ja painostivat hallituksiaan aktivoitumaan asiassa.⁴

Näihin kahteen maahan verrattuna Suomessa Euroopan yhdentymisestä ja sen vaikutuksista käyty julkinen keskustelu oli koko kylmän sodan ajan vaimeaa. Suomen ratkaisuksi muotoutui vuoden 1961 FINN-EFTA-sopimuksessa vakiinnutettu linja, jonka mukaan Suomi osallistui eurooppalaiseen teollisuustuotteiden vapaakaupan edistämiseen osana kauppapolitiikan yleistä liberalisointia mutta jäi oma-aloitteisesti syrjään yhdentymisen muista muodoista. Jäsenyys vuonna 1957 perustetussa Euroopan talousyhteisössä oli ristiriidassa Suomen puolueettomuuspolitiikan kanssa, minkä lisäksi Neuvostoliiton tiedettiin vastustavan Suomen institutionaalista lähentymistä Länsi-Euroopan markkinatalousmaiden kanssa. Integraatiopolitiikan varovaisuus näkyi siinäkin, että Suomi liittyi Euroopan vapaakauppaliitto EFTA:n jäseneksi vasta vuonna 1986. Toisaalta Suomi piti etäisyyttä myös Neuvostoliiton kehittämään monenkeskiseen talousyhteistyöhön ja hoiti

1 Luku on olennaisilta osin muokattu tekijän vuonna 2011 julkaisemasta teoksesta Juhana Aunesluoma, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: 2011), 398–501.

2 Itävalta ei tarkkaan ottaen noudattanut puolueettomuuspolitiikkaa, vaan se oli määritelty pysyvästi puolueettomaksi maaksi vuoden 1955 valtiosopimuksessa ja perustuslaissa.

3 Dinkelspiel 2009, 36–44.

4 Gehler 2005, 131–149; Gussarsson 2005, 170–188.

kaupalliset suhteensa Neuvostoliittoon ja muihin sen vaikutuspiirissä olleisiin maihin kahdenvälisillä kauppasopimuksilla.⁵

Suomen suhdetta Euroopan integraatioon määrittelevät ratkaisut olivat osa Suomen kylmän sodan ajan ulkopolitiikan kokonaisuutta, jonka päälinja nautti laajaa kansalaisten ja poliittisten puolueiden hyväksyntää. Vuoden 1961 FINN-EFTA-sopimus, jossa Suomi teki merkittävän kauppapoliittisen siirtymän aikaisempien vuosikymmenten valikoivasta protektionismista kohti historiantutkija Tapani Paavosen kutsumaa "vapaakauppaintegraation" aikaa, ei herättänyt juurikaan julkista polemiikkaa tai poliittista vastustusta, kansandemokraatteja lukuun ottamatta.⁶ Integraatiopolitiikkaa koskeva konsensus ylitti puoluerajat ja piti sisällään työmarkkinatoimijat työntekijöistä työnantajiin ja maataloustuottajiin. Poikkeuksena oli 1970-luvun alun kiivas sisäpoliittinen kiistely Euroopan yhteisöjen kanssa neuvotellusta teollisuustuotteiden vapaakauppasopimuksesta, jota kansandemokraattien lisäksi myös osa sosiaalidemokraateista vastusti. Lisämakunsa tilanteeseen toivat Neuvostoliiton pyrkimykset suitsia Suomen ja EY:n välisten kauppasuhteiden tiivistymistä. Sopimus astui viivytysten jälkeen voimaan vuonna 1974.⁷

1970-luvun alkuvuosien julkinen väittely jäi kuriositeetiksi Suomen integraatiokeskustelun pitkässä linjassa. EY-vapaakauppasopimusta seurannut vuosikymmen keskityttiin toimeenpanemaan sovittuja tullien alennuksia, ja yritykset hyödynsivät avautuneita mahdollisuuksia. Kehitystä Länsi-Euroopassa seurattiin Suomessa lähinnä toimintaympäristön muutoksena, eikä aloitteita oman integraatiopolitiikan vakiintuneen peruslinjan muuttamiseksi tehty sen koommin sisäpolitiikassa kuin asiantuntijapiireissäkään. Tilanne alkoi hiljalleen muuttua Euroopan yhteisön sisämarkkinaprojektin käynnistyttyä 1980-luvun puolivälissä, joskin laajempaa kiinnostusta asia herätti aluksi lähinnä kauppapolitiikasta vastanneiden virkamiesten, talouspolitiikan asiantuntijoiden, teollisuuden järjestöjen ja suurimpien vientiyritysten johtajien keskuudessa.⁸

Vuonna 1986 allekirjoitettu Euroopan yhtenäisasiakirja astui voimaan 1987, ja kun aikaisempaa olennaisesti syvempään talousintegraatioon tähtäävää hanketta alettiin vuonna 1988 panna toimeen yhteisömaiden lainsäädännön harmonisoinnilla, asiaa koskeva seuranta ja keskustelu vilkastuivat myös Suomessa. EY:n tavoite sisämarkkinoiden perustamiseksi vuoden 1992 loppuun mennessä pakotti järjestelyn ulkopuolelle jäävät EFTA-maat pohtimaan omia integraatiopolitiikan perusratkaisujaan.⁹ Vuonna 1989 Euroopan komission puheenjohtajan Jacques Delorsin aloitteesta alkuun pantu neuvotteluprosessi EY:n ja EFTA-maat kattavan Euroopan talousalueen (ETA) luomiseksi tarjosi Suomelle mahdollisuuden päästä yhteisön sisämarkkinoiden osaksi. Hanke pysyi loppuvuoteen 1991 asti Suomen integraatiopolitiikan päälinjana. Vuoden 1992 alussa tähtäin asetettiin EY/EU-jäsenyyteen.

5 Aunesluoma 2011, 272–276.

6 Paavonen 1998, 101–115, 280–294; Paavonen 2008, 47–63; Aunesluoma 2011, 194–198.

7 Paavonen 1998, 216–249; Aunesluoma 2011, 256–279.

8 Kuosmanen 2011, 3. "After the conclusion of the free trade agreements a long silence descended on European integration in Finland", ulkoministeriön virkamiehenä työskennellyt Kuosmanen kuvailee 1970- ja 1980-luvun vuosien keskusteluilmapiiriä.

9 Aunesluoma 2020, 141–167.

EY:n sisämarkkinaprojektin eteneminen ja ETA-sopimusneuvottelujen käynnistyminen oli Suomessa äkillinen herääminen Länsi-Euroopan muuttuneisiin olosuhteisiin ja yhdentymisen näkyymiin. Kylmän sodan päättyminen avasi kokonaan uudenlaisia mahdollisuuksia hahmotella Suomen integraatiopolitiikan tulevaa suuntaa. Tässä luvussa tarkastellaan suomalaisen integraatiokeskustelun viriämistä 1990-luvun vaihteessa ja keskustelun sekä siihen liittyneen poliittisen linjanvedon vaiheita syksyllä 1994 Euroopan unionin (EU) jäsenyydestä pidettyyn kansanäänestykseen asti. Huomion kohteena ovat erityisesti politiikan, talouden ja hallinnon toimijoiden esittämät näkemykset EY:n ja EU:n jäsenyydestä ja ennakoarviot jäsenyyden vaikutuksista.

Talouselämän vaikuttajat Eurooppa-keskustelun virittäjinä

Vuosina 1985–1987 Teollisuuden Keskusliiton puheenjohtajana ja vuodesta 1987 alkaen Ulkomaankauppaliiton puheenjohtajana toiminut Oy Nokia Ab:n pääjohtaja Kari Kairamo oli 1980-luvun Suomessa vaikutusvaltainen teollisuuden ja elinkeinoelämän mielipidejohtaja, jonka linjauksia kuunneltiin tarkasti.¹⁰ Kairamo edusti monen nuoremman polven yritysjohtajan silmissä – ja varmasti laajemminkin – visionääristä ja eteenpäin katsovaa ajattelua teollisuuspolitiikassa, koulutuskysymyksissä ja korkean teknologian yritystoiminnan kehittämisessä. Vuosikymmenen lopussa Kairamo profiloitui Suomen kiinteämmän Eurooppa-suhteen puolestapuhujana saaden avoimesta länsisuuntauksesta osakseen myös kritiikkiä. Vaikka muut yritysjohtajat pitivät Kairamo matalampaa profiilia, hänen EY-myönteinen asenteensa oli helppo tulkita laajemminkin erityisesti merkittävimpien, jo aiemmin avoimille markkinoille suuntautuneiden vientisektoreiden kannaksi. Vetoapua saatiin Euroopasta asti. Monen vaikuttajan mieliin jäi Ranskan entisen pääministerin Valéry Giscard d'Estaingin vierailu Helsingissä tammikuussa 1987 ja hänen puheestaan välittynyt optimismi yhdentymisen etenemisestä ja potentiaalista.¹¹

Vuoden 1988 joulukuussa Kairamo kuitenkin menehtyi, eikä hänen tilalleen EY-myönteisen linjan kärkeen noussut vastaavan julkisen profiilin omaavaa elinkeinoelämän edustajaa. Elinkeinoelämän Valtuuskunta EVA työskenteli tosin taustalla erilaisten selvitysten tekijänä ja seminaarien järjestäjänä pyrkien samalla lanseeraamaan keskustelunaloitteita. Keskuskauppakamarissa aktivoituttiin samoihin aikoihin pohtimaan integraatiokysymyksiä.¹² Aivan elinkeinoelämän järjestökentän huipulla ei toisaalta näytä Kairamon kuoleman jälkeen pyrittykään kovin näyttävään esiintymiseen integraatiolinjausten muuttamiseksi. Yritysjohtajat ja heidän edunvalvojansa pitäytyivät tässä vaiheessa pääosin kulissien takaisessa vaikuttamisessa.

Kokonaisuutena ottaen teollisuuden kannat olivat kuitenkin hahmottuneet vahvasti EY-jäsenyyden taakse, eikä kyse enää ollut pelkästä kauppapolitiikasta. Teollisuuden Keskusliiton (TKL) toimitusjohtaja Timo Relander oli muotoillut asian maaliskuussa 1987 teollisuuden

10 Häikiö 2001, 174–180; Pesonen 1992.

11 Hämäläinen 1998, 22.

12 Korhonen 2017, 106–109.

kauppapoliittisen edunvalvonnan tehostamisesta laatimassaan muistiossa: "Keskeisen, lähiajan teollisuutta koskevan edunvalvonnan tehostamiskysymyksen muodostaa OECD-alue, ja siinä erityisesti EC-alue. Kysymyksessä ei ole vain puhtaasti taloudellisiin asioihin liittyvä, vaan keskeisesti myös maamme poliittista asemaa sekä elintärkeitä länsiyhteyksiä korostava toiminta."¹³ TKL oli kuitenkin leimallisen pidättyväinen omissa kannanotoissaan aina alkuvuoteen 1992 asti. Ensimmäinen elinkeinoelämän virallisempi kannanotto EY-jäsenyyden puolesta tuli Keskuskauppakamarilta, joka elokuussa 1990 esitti Suomen jäsenyyden virallisen selvitystyön aloittamista.¹⁴

Teollisuuden kiinnostus Eurooppaan syntyviä sisämarkkinoita kohtaan näkyi TKL:n aktiivisena tiedonhankintana ja edunvalvonnan tehostamisena Brysselissä, sekä kotimaassa muun muassa 1987–1988 järjestetyissä integraatioseminaareissa, joissa oli useita satoja osallistujia. "Maakuntien ykköslehdet otettiin järjestelmällisesti vaikuttamisen kohteeksi", toimittaja Jyrki Karvinen kertoo ja samalla panee merkille, kuinka tiedotusvälineet vedettiin uudella tavalla mukaan integraatiokeskusteluun. "Tiedotusvälineiden osallistuminen integraatiokeskusteluun oli uutta. Ne olivat toki osallistuneet tiiviisti ja tunteikkaastikin taisteluun Suomen EEC-vapaakauppasopimuksesta 1970-luvun alussa. Mutta laaja-alaista Euroopan taloudellisen integraation seurantaan tiedotusvälineet eivät harjoittaneet. *Kauppalehti* lähetti pysyvän kirjeenvaihtajan Brysseliin vuonna 1988, Yleisradio ja *Helsingin Sanomat* seurasivat perässä seuraavana vuonna".¹⁵

Teollisuus pyrki osaltaan vaikuttamaan maassa vallitsevaan yleiseen integraatioilmapiiriin muun muassa Taloudellisen Tiedotustoimiston (TaT) kautta, joka oli jo aikanaan EEC-vapaakauppasopimuksen värikkäissä käänteissä ottanut tehtäväkseen teollisuuden vapaakauppamyönteisten kantojen tiedottamisen eteenpäin. Pitkäaikaisen toimitusjohtajan Leif Fastin johdolla TaT levitti tietoa ja informaatiomateriaalia EY:sta ja yhdentymisestä 1980-luvun lopulla, teki erilaisia selvityksiä taloudellisen ja poliittisen eliitin integraatiokannoista ja tuotti taustamateriaaleja näiden käyttöön.¹⁶ "Viesti oli yllättävän samansuuntainen kaikkialta. Suomeen tarvitaan lisää tietoa integraatiosta. Poliittisen johdon puheet ja kartoitukset eivät tuolloin kohdanneet toisiaan. Euroopan integraatiosta oltiin innostuneempia ja siitä haluttiin enemmän tietoa kuin poliittinen johto puheillaan viesti", Karvinen kirjoittaa TaT:n selvitysten tuloksista.¹⁷ Leif Fastin aloitteesta syntyi myös ajankohdan ehkä merkittävin Eurooppa-politiikkaa käsitellyt keskustelufoorumi, Euroklubi. Lontoossa 1980-luvulla Suomen suurlähetystössä lehdistöneuvoksena työskennelleen entisen sosiaalidemokraattisen kansanedustajan ja suosittuun kirjailijan Lasse Lehtisen puheenjohtajana toiminut keskustelukerho profiloitui nopeasti piiriksi, jossa pohdittiin suurin vedoin Suomen asemaa muuttuvassa Euroopassa. "Euroklubi on vapaata

13 Häikiö 2001, 175.

14 Karvinen 2001, 28.

15 Karvinen 2001, 18.

16 Karvinen 2001, 20–22. Jyrki Karvinen osallistui 1989 tehdyn integraatioasenteiden kartoituksen tekoon.

17 Karvinen 2001, 23.

kansalaistoimintaa, ei enempää, mutta ei myöskään vähempää”,¹⁸ Lehtinen luonnehti klubin asemaa tulenarassa ulkopoliittisessa kentässä, jossa oli vieroksuttu vapaata kansalaistoimintaa.

Osana samaa ilmiötä oli myös 1970-luvulla perustetun Elinkeinoelämän Valtuuskunnan (EVA) aktivoituminen integraatioasioissa 1987 alkaen. Jukka Tarkan EVAn historiaa käsittelevässä teoksessa mainitaan muun muassa järjestön raportti *Pärjääkö Eurooppa – Entä Suomi*, sekä lukuisat esitelmätilaisuudet ja asennemittaukset, joilla kartoitettiin Suomen henkisen maiseman muuttumista 1980-luvulla.¹⁹ Sisäisissä pohdintoissaan EVA oli asettanut ”EY-jäsenyyden tavoitteeksi jo 1988, mutta vuoden 1992 lopulle asti se korosti jäsenyysvaihtoehdon tasapuolista ja asiapohjaista selvittämistä eikä aktiivisesti lobannut jäsenyyden puolesta. Haluttiin tutkia, mitä jäsenyys merkitsisi, ottamatta kantaa siihen, kuinka hyvä vaihtoehto se ehkä oli”, Tarkka kirjoittaa.²⁰ EVA oli näin ollen hyvin tukevasti ulkopoliittisen johdon määrittelemän integraatiokonsensuksen takana eikä pyrkinyt heiluttamaan presidentti Koiviston ohjaamaa venettä.

Muutoin puheita Suomen mahdollisesta EY-täysjäsenyydestä pidettiin yllä pääosin asiantuntijapiireissä. Mediassa näkyvä poikkeus yleisestä linjasta oli *Helsingin Sanomien* ulkomaantoimituksen esimies Olli Kivinen, joka alkoi vuoden 1989 aikana kolumneissaan puhua Suomen EY-jäsenyyden puolesta.²¹ Ajatus Suomen jäsenyydestä EY:ssä sai vauhtia syksyn 1989 Keski- ja Itä-Euroopan mullistusten myötä. Samaan suuntaan vaikutti myös entisen diplomaatin ja EVAn toimitusjohtajan Max Jakobsonin siirtyminen *Helsingin Sanomien* kolumnistiksi vuoden 1990 alussa. Aluksi Jakobson pysytteli kirjoituksissaan Koiviston määrittelemän virallisen linjan kannalla, mutta kesällä 1990 Jakobson alkoi jo puhua lehden palstoilla EY-jäsenyyden tarpeellisuudesta. Kesällä 1990 toimittaja Unto Hämäläisen haastattelussa Jakobson ehdotti selvitystyön aloittamista EY-jäsenyyden eduista ja haitoista ”sekä laskelmien tekemistä ’yksin jäämisen hinnasta’”.²²

”Joutavanpäiväistä jäsenyyspekulointia”

Suomalaista 1990-luvun vaihteen EU-keskustelua tarkasteltaessa on merkille pantavaa, kuinka paljon kesken olleet ETA-neuvottelut vaikuttivat yleiseen keskusteluilmapiiriin ja rajoittivat Suomen omien integraatiovaihtoehtojen puntarointia.²³ Kuvaava esimerkki keskustelun rajoitteista oli ulkoministeriön kauppapoliittisena alivaltiosihteerinä toimineen Veli Sundbäckin elokuussa 1990 laatima muistio, jossa hän listasi lukuisia seikkoja, jotka estivät asiapohjaisen keskustelun EY-jäsenyydestä. EY oli Sundbäckin mukaan selkeästi ilmoittanut, ettei se aloita jäsenyysneuvotteluja hakijamaiden kanssa ennen vuotta 1993, eikä tietoa myöskään ollut siitä,

18 Karvinen 2001, 24–27, Hämäläinen 1998, 47–48; Hämäläinen 2009.

19 Tarkka 2002, 346–351.

20 Tarkka 2002, 364.

21 Hämäläinen 1998, 38.

22 Hämäläinen 1998, 46.

23 Julkisesta keskustelusta ja monin osin sisäpiirin tunnelmista ja toiminnasta havainnollinen kuvaus on Hämäläinen 1998. Ks. myös Väyrynen 1993.

millaiseksi yhteisö oli sisällöltään kehittymässä.²⁴ Miten ja missä järjestyksessä ETA-linjalta EY-linjalle siirryttäisiin, oli siinä määrin epävarmaa, ettei edellytyksiä keskustelun avaamiseen nähty olevan edes hallinto- ja päätöksentekokoneiston sisällä.

ETA-neuvottelujen aktiivisimmassa vaiheessa vuosina 1989–1991 Suomen valtiojohto, eli presidentti Mauno Koivisto, hillitsi aktiivisesti mahdollisesta EY-jäsenyydestä ja sen hyödyistä ja haitoista käytyä keskustelua. Poliittisella tai millään muullakaan tasolla ei presidentin mielestä ollut soveliasta spekuloida mahdollisilla integraatiopolitiikan vaihtoehdoilla. Syyskuussa 1989, runsas kuukausi ennen Berliinin muurin murtumista, *Helsingin Sanomille* antamassaan haastattelussa presidentti Koivisto totesi ykskantaan, ettei EY-jäsenyys ollut Suomelle mahdollinen.²⁵ Syyskuussa 1990 Koivisto omaksui tätäkin tiukemman kannan ja kommentoi varovaisesti alkanutta EY-jäsenyysskeskustelua ”turhanaikaisena spekulatiiona”.²⁶ Toisaalla Koivisto tyyntytteli hermostuneita teollisuusjohtajia: ”Olin käynyt keskusteluja siitä, että jäsenyyden asiaa ei paranna, jos teollisuuden edustajat ajavat sitä voimallisesti. Olin esittänyt toivomuksen, että he voisivat luottaa siihen, että ilman heidän näyttäviä toimiaan asia saa lopulta positiivisen ratkaisun.”²⁷

Koiviston toppuuttelusta huolimatta kannunvalanta Suomen EY-jäsenyydestä ei ottanut laantuakseen. Alkuvaiheessa kyse oli kuitenkin keskustelusta verraten suppean, Suomen ulkosuhteista vastanneen päätöksentekopiirin sisällä, sekä joidenkin talouselämän järjestöjen ja median vaikuttajien aktiivisuudesta. Poliittisessa kentässä kokoomuksen ulkomaankauppaministeri Pertti Salolainen tunnettiin periaatteellisesti Euroopan yhteisöön ja jopa Suomen mahdolliseen jäsenyyteen myönteisesti suhtautuvana henkilönä. Vastaavaa käsitystä esiintyi kokoomuksessa laajemminkin, varsinkin puolueen nuorten vaikuttajien ja rivikansanedustajien keskuudessa, ja osin myös Ruotsalaisessa Kansanpuolueessa, jota kysymys tosin jakoi enemmän. Kokoomuksen Nuorten Liitto esitti helmikuussa 1990 Suomen liittymistä Euroopan yhteisöön. Puoluevaltuusto kuitenkin pitäytyi varovaisella linjalla pohtien toukokuussa, että ETA-neuvottelujen epäonnistuessa olisi Suomen liityttävä EY:n jäseneksi.²⁸ Puolue ei tehnyt virallisia aloitteita integraatiopolitiikan suunnan muuttamiseksi. Kuvaavaa tilanteen herkkyydelle oli, kuinka kokoomuksen kauppa- ja teollisuusministeri Ilkka Suominen sai aikaan pienimuotoisen julkisen kohun ennustaessaan 30. Elokuuta 1990, ”että Suomi anoo jäsenyyttä 1990-luvulla”.²⁹ Suominen ja Salolainen oli mielipiteistään huolimatta pysyteltävä ministerinasemansa vuoksi presidentti Koiviston määrittelemällä linjalla. Presidentti puolestaan viittasi kintaalla Suominen ”joutavanpäiväiseen” jäsenyysspekulointiin.³⁰

24 Aunesluoma 2011, 434.

25 ”Koivisto ei näe vaihtoehtoja EY:n ja Eftan lähentymiselle”, *Helsingin Sanomat* 24.9.1989.

26 ”Spekulointi EY:llä joutavanpäiväistä”, *Helsingin Sanomat* 28.9.1990; ”Koivisto näpäytti Ilkka Suomista”, *Suomenmaa* 28.9.1990.

27 Mauno Koiviston tiedonanto kirjoittajalle 17.12.2008.

28 Hämläinen 1998, 45.

29 Veli Sundbäckin päiväkirjamerkintä 30.8.1990, Veli Sundbäckin hallussa.

30 ”Koivisto näpäytti Ilkka Suomista”, *Suomenmaa* 28.9.1990; Hämläinen 1998, 51–52.

Rakoileva integraatiokonsensus

Näkyvä EY-jäsenyyden kannattaja sosiaalidemokraattien leirissä oli pitkän linjan SDP:n ulkopoliittinen taustavaikuttaja ja entinen kansanedustaja, Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen, joka uskaltautui jo varhain julkisesti perustelemaan Suomen virallisen linjan muutosta. Ulkopoliittisen instituutin integraatiotyöryhmän 1989 julkaistussa raportissa Lipponen peräänkuulutti hallitukselta aktiivista integraatiopolitiikkaa ja tähdensi ETA-ratkaisun välttämättömyyttä Suomen kannalta, jotta Suomen osaksi ei jäisi ”yksipuolinen sopeutuminen”.³¹ Itävallan jäsenhakemuksen tultua tietoon huhtikuussa 1989 Lipponen mainitsi seminaaripuheenvuorossaan, että ”Suomen jäsenyys Euroopan yhteisössä tulee esille seuraavalla vuosikymmenellä”.³²

Lipposen poliittinen asema sosiaalidemokraattien keskuudessa ei ollut tässä vaiheessa yhtä vahva kuin myöhemmin, vaikka hän SDP:n puoluetoimikuntaan kuuluikin. Syksyllä 1990 Lipponen yritti turhaan muuttaa puolueen integraatiolinjausta EY-myönteiseen suuntaan. Lipposen EY-myönteinen esiintyminen olikin näkyvä irtiotto SDP:n virallisesta linjasta, joka muutoin pitäytyi tiukasti Koiviston takana. Osansa Lipposen profiloitumisessa EY-jäsenyyden kannattajana oli silläkin, että hän haastoi kesän 1990 puoluekokouksessa puolueen puheenjohtajan, ulkoministeri Pertti Paasion puheenjohtajakilpaan.³³ Lipponen loi EY- ja sittemmin EU-myönteisyydestään keskeisen pilarin poliittiseen profiiliinsa ja hyödynsi alkavaa ja yltyvää Eurooppa-innostusta oman asemansa nostajana.

Niitä päätöksentekijöitä, joiden käsiä ja kannanottoja sitoivat viralliset Koiviston johdolla tehdyt linjaukset, Lipposen tyylinen EY- tai EU-myönteinen profiloituminen ärsytti.³⁴ Ulkoministeri Pertti Paasion henkilökohtaiset EY-näkemykset vastasivat pitkälti Lipposen linjaa, vaikka ministeri ei niistä julkisesti ennen huhtikuuta 1991 puhunutkaan. Elokuussa 1990 Paasio lausui Veli Sundbäckin muistiinpanojen mukaan, että ”puolueettomuus ei ole enää samanlainen este EY-jäsenyydelle” kuin ennen.³⁵ Puolueen integraatiotoimikunnan puheenjohtaja Ulf Sundqvist suhtautui hänkin periaatteessa myönteisesti mahdolliseen EY-jäsenyyteen. Vastaavia Suomen EY-jäsenyyttä ennakoivia tai avoimesti puoltavia kannanottoja kuultiin toisaalta myös tullihallituksen pääjohtajalta ja arvostetulta kauppapolitiikan veteraanilta Jermu Laineelta ja värikkäänä poliittisena keskustelijana profiloituneelta Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto AKT:n puheenjohtajalta Risto Kuismalta.³⁶

Muutoin virallisen linjan takana pysytelleessä SDP:n kansainvälispoliittisessa kannanotossa kesäkuulta 1990 Suomelle avautuvaa integraatiohorisonttia avattiin jo hieman vapaammin sanankääntein: ”Euroopan yhdentyminen tulee lähivuosina vaikuttamaan huomattavasti myös

31 Lipponen 1989, 31.

32 Hämäläinen 1998, 37.

33 Hämäläinen 1998, 53.

34 Esko Ahon haastattelu 31.5.2010, tekijän hallussa.

35 Veli Sundbäckin päiväkirjamerkintä elokuulta 1990, Veli Sundbäckin hallussa.

36 Hämäläinen 1998, 37.

Suomeen ja saattamaan meidät tärkeiden uusien valintojen ja ratkaisujen eteen. Yhdentyminen tulee monitahoisesti ja -tasoisesti vaikuttamaan talouden ja kaupan ohella myös muuhun yhteiskunnalliseen ja kulttuurin kehitykseen.”³⁷

Lipponen on jälkikäteen perustellut EY-jäsenyykskantaansa pääosin taloudellisilla ja talouspoliittisilla syillä. Lipposen silmissä Suomen jäsenyys yhteisössä oli osa laajempaa muutosta sääntelytaloudesta kohti vapaata markkinataloutta ja tämän siirtymän edellyttämä askel maan talouselämän sopeutumisessa uusiin oloihin. Antti Satulin muistoksi 2006 julkaistun teoksen esipuheessa Lipponen kritisoi ylenpalttista maatalouden ja kehitysalueiden ongelmille jäsenyysneuvotteluissa osoitettua huomiota ja korosti sen sijaan maan koko talouselämän kilpailukykyä: ”Vähemmälle huomiolle jäi se tosiasia, että Suomen elinkeinoelämä sekä pääsi sisämarkkinoille että joutui sen myötä entistä kovempaan kilpailuun”, Lipponen kirjoittaa. ”Vielä tänäkin päivänä Suomessa käytävässä yhteiskunnallisessa keskustelussa sivuutetaan se paradigmanomainen muutos, joka tapahtui 1980-luvun suljetusta taloudesta EU:n sisämarkkinoihin. Monet ovat jääneet kiinni 1980-luvun suuriin saavutuksiin hyvinvointivaltion rakentamisessa ymmärtämättä, että ne perustuivat suurelta osin kestävämpään talousjärjestelmään. Sen ytimessä olivat Neuvostoliiton-kauppa ja maatalous. Bilateraali-kauppa ajautui kriisiin jo öljyn hinnan romahdettua 1985. Lopullisesti suljetun talouden rakennelma romahti Neuvostoliiton mukana. Vasta silloin alkoi valjeta myös ylimitoitettun maatalouden ja sen subventioiden kestävättömyys. EU-integraation vahvimpiin perusteluihin kuuluukin välttämättömyys talouden yleiseen liberalisointiin ja kilpailukykyyn parantamiseen.”³⁸

Lipposen ohella EY-jäsenyyttä puoltavia puheenvuoroja tuli tässä vaiheessa muun muassa Risto E. J. Penttilältä, joka oli väitellyt 1989 Oxfordissa tohtoriksi Suomen kylmän sodan ajan puolustuspolitiikasta ja joka toimi aluksi tutkijana Itävallan ulkopoliittisessa instituutissa. Penttilän esittämien näkemysten saama huomio kertoo paljon keskusteluilmapiirin jäähmydestä vuosina 1989–1990. Penttilä kohahdutti helmikuussa 1990 Euroklubin järjestämässä tilaisuudessa tekemällään ehdotuksella, jonka mukaan Suomen olisi tullut uudistaa YYA-sopimus Neuvostoliiton kanssa sellaiseksi, että siinä olisi tunnustettu Suomen puolueettomuus. Penttilän epäortodoksinen ja vapautunut pohdiskelu Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden muuttumattoman peruskiven eli YYA-sopimuksen muuttamisesta tai romuttamisesta aiheutti suuren kohun mutta osaltaan takasi sen, että myös Penttilän myöhemmin esittämät suorasukaiset kannanotot EY-jäsenyyden puolesta tai Suomen ulkopoliittikan suunnasta saivat varsinkin tiedotusvälineissä paljon tilaa. Kiinnostusta ei vähentänyt se, että Suomeen palattuaan Penttilä työskenteli puolustusministeriössä tutkijana, mikä tuntui lisäävän hänen puhtaasti henkilökohtaisten mielipiteidensä painoarvoa. Suomessa ei ollut totuttu siihen, että ministeriöiden palveluksessa olleet asiantuntijat esittivät virallisesta linjasta poikkeavia kommentteja eikä varsinkaan siihen, että he toimivat oma-aloitteisesti.³⁹ Poliittisesti vastuunalaiset ministerit ja presidentti Koivisto

37 *Kansainvälispoliittinen kannanotto* (1990). SDP:n lähivuosien keskeiset tavoitteet ja kansainvälispoliittinen kannanotto, kansio 329.5 SDP UBA 2, Ulko- ja turvallisuuspoliittiset ohjelmat, Työväen arkisto, Helsinki.

38 Lipponen 2006, 12.

39 Karvinen 2001, 26–27; Hämäläinen 1998, 48.

edellyttivät virkamiehiltään ehdotonta lojaalisuutta ja pysyttäytymistä virallisten muotoilujen takana.

Tästä näkökulmasta on ulkomaankauppaministeri Pertti Salolaisen *Uudessa Suomessa* 12. syyskuuta 1990 julkaisema artikkeli "Onko ETA Suomelle vain sormiharjoitus" kiinnostava enne vakiintuneen integraatiokonsensuksen vähittäisestä rakoilusta. Salolainen tasapainoili artikkelissaan hienovaraisesti ETA-ratkaisun välttämättömyyden ja kuitenkin tosiasiaassa avoinna olevan "EY-jäsenysoption" välillä. Vaikka Salolainen ei suoraan liputtanut välittömän suunnanmuutoksen puolesta, *Uuden Suomen* lukijoille jäi tuskin epäselväksi, mikä integraatoratkaisu ajankohtaisista ETA-neuvotteluista vastuussa ollutta ministeriä olisi henkilökohtaisesti eniten miellyttänyt. Ministeri painotti virallisen linjan mukaisesti meneillään olevien ETA-neuvottelujen ensisijaisuutta ja sitä, kuinka tärkeästä ja laajakantoisesta asiasta niissä oli kyse. Olennaisinta oli saada ETA-sopimus valmiiksi, ja vasta sen jälkeen oli muiden mahdollisten pohdintojen aika. Salolaisen kannanoton tekivät kiinnostavaksi poikkeamaksi sen luonnehdinnat integraatiopolitiikan perussuunnasta yli ja ohi nyt tekeillä olleen ETA-sopimuksen.

Ovi ei näet ollut millään muodoin sulkeutumassa EY:hyn, pikemminkin päinvastoin: "Yhä enemmän on alettu keskustella myös Suomen mahdollisesta EY-jäsenyydestä. Euroopassa tapahtuneet ja tapahtumassa olevat muutokset on nähty sellaisena tekijänä, joka antaa aiheita myös tämän asian uudelleenarviointiin. -- ETA-neuvotteluita ja EY-jäsenyyttä ei myöskään tule nähdä toistensa vaihtoehtoina. ETA-ratkaisun sisältönä ei ole EFTA-maiden EY-jäsenyys. Se ei kuitenkaan sulje pois tätä optiota niiltä, jotka ehkä päättävät myöhemmin hakea jäsenyyttä. Suomikin voi pitää ovet avoimina kaikille mahdollisuuksille. Mielestäni tämä tässä vaiheessa on täysin riittävä tulevaisuudenkuva. -- Suomen EY-jäsenyydestä päättäminen ei siis ole tämän päivän kysymys. -- Silti ei ole mitään syytä rajoittaa keskustelua myös täysjäsenysmahdollisuudesta pitäen kuitenkin mielessä ne varsin oleelliset rajaukset, joissa sitä voidaan käydä todellisen tiedon puuttuessa."⁴⁰

"Emme ole jäämässä mistään jälkeen, emmekä menettämässä mitään", Salolainen lopulta päätyi rauhoitteluun *Uuden Suomen* lukijoita. Syyskuussa 1990, jolloin Ruotsin aikeista ei vielä ollut tarkempaa tietoa, ei vielä tuntunut olevan kiirettä mihinkään suuntaan.

Julkinen keskustelu vilkastuu

Merkittävä käänne yleisessä keskusteluilmapiirissä – varsinkin suomalaisessa mediassa – tapahtui Ruotsin ilmoitettua sen hakevan EY:n jäsenyyttä lokakuussa 1990. Suomessa oli totuttu seuraillemaan tarkasti länsinaapurin integraatiopolitiikkaa. Perinteisesti oli pyritty saamaan Ruotsin kanssa yhdenvertaiset kilpailuasetelmat Euroopan markkinoilla. Ruotsin yllättävä jäsenyysilmoitus suorastaan edellytti julkisen keskustelun avaamista myös Suomen EY-jäsenyydestä.

40 *Uusi Suomi* 12.9.1990; *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1990* (Helsinki: Ulkoasiainministeriön julkaisuja, 1992), 227–229.

Merkkejä Ruotsin suunnanmuutoksesta oli jo aiemmin ollut ilmassa, mutta suomalaiset luottivat kahdenkeskisissä keskusteluissa saamaansa käsitykseen, että heidät pidettäisiin informoituina mahdollisista muutoksista. Pääministeri Ingvar Carlssonin ilmoitus ei sisällöltään ollut varsinainen uutinen, mutta Suomessa ei pidetty siitä, ettei Suomea eikä varsinkaan presidentti Koivistoa informoitu asiasta riittävän tarkasti etukäteen. Vaikka ruotsalaisten tarkoitus oli ollut kertoa asiasta Koivistolle, se jäi kaikessa tohinassa tekemättä, ja presidentti sai kuulla asiasta ollessaan vierailulla Portugalissa. Ärsyntyminen muuttui suoranaiseksi suuttumukseksi ruotsalaisten toimintaa kohtaan.

Ruotsin ilmoitus tiesi todellisia ongelmia Suomen omalle linjanvedolle ja jäykisti ainakin julkisuuteen esitettyjä kantoja. Itävallan ja Ruotsin lipeäminen EFTA-rintamasta korosti Suomen asemaa Euroopan talousalueen aikaansaamiseen tarrautuneena valtiona, eikä tilanteessa koettu liikkumatilan ahtaus ja eräänlainen vaihtoehtottomuuden pakko ollut lainkaan omiaan lieventämään mielialoja. Suomen neuvottelijoiden vakaa käsitys oli, että mikäli Suomi ja samalla mahdollisesti myös Norja olisivat tässä vaiheessa ilmoittaneet pyrkivänsä EY:n varsinaisiksi jäseniksi, olisivat ETA-neuvottelut vaarantuneet. Tätä riskiä suomalaiset eivät halunneet ottaa. Koivisto oli jo ennen Ruotsin ilmoitusta tähdentänyt hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittisessa ministerivaliokunnassa 24. syyskuuta 1990, että ETAn mahdollinen kariutuminen johtaisi tilanteeseen, jossa käteen "ei jäisi mitään". Ministerien ei kannattanut levittää sanaa EY-jäsenyydestä.

Tuossa tilanteessa Suomi oli Sveitsin ohella Euroopan ainoa puolueeton maa, joka ei ollut asettanut itselleen tavoitetta liittyä EY:n jäseneksi. Itävalta ja Ruotsi olivat paitsi ETA-kumppaneita, myös Suomen kanssa samaa kylmän sodan puolueettomien maiden viiteryhmää, johon kuuluminen oli ollut Suomen ulkopoliittikan päätavoite jo 1950-luvulta alkaen. Vaikka tilanne nostatti tunteita ja osin myös kriisimielialaa Suomessa, integraatiopoliittikan suunnanmuutoksesta ei puhuttu vielä mitään, päinvastoin: Koiviston johdolla vakuutettiin, ettei Suomella ollut sillä hetkellä ETAn lisäksi muita integraatiopoliittisia tavoitteita. Hallituksen ministerit pysyttelivät tiiviisti Koiviston linjauksen takana.

Hyvänä esimerkkinä Ruotsin ilmoituksen vaikutuksista suomalaiseen keskusteluun oli pääministeri Harri Holkerin 27. marraskuuta 1990 Paasikivi-Seurassa pitämä puhe, jossa Holkeri sulki varsin vahvoin sanakääntein EY-jäsenyyden pois ainakin niin kauan, kun Suomi noudatti nykyisenlaista puolueettomuuspolitiikkaa. Ollakseen maan EY-myönteisimmän puolueen, kokoomuksen, puheenjohtaja ja pääministeri, Holkeri kehotti suhtautumaan muutokseen maltillisesti: "Ehkä juuri nyt olisi paikallaan pysähtyä, vetää hieman henkeä ja katsoa missä ollaan. Ei Eurooppa meiltä karkaa, vaikka niinkin näkyy pelättävän."⁴¹

Luonnehdittuaan Suomen ulkopoliittikan käyttäytymismallia "ajopuusyndromeksi" eli tavaksi ajatella, "että meidän pitää tehdä juuri niin kuin muutkin tekevät tai muuten jäämme yksin",

41 "Suomi hakee tietään". Pääministeri Harri Holkerin puhe Paasikivi-Seuran vuosikokouksessa Helsingissä 27.11.1990. *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1990* (Helsinki: Ulkoasiainministeriön julkaisuja, 1992), 161–165.

Holkeri määritteli Suomen Eurooppa-politiikan tulevaisuushorisontin näin: "Pitää olla malttia odottaa, odottaa muutakin kuin vuotta 1993. Ei tuo vuosi tule olemaan mikään kosmisen alkusynnyin vuosi. Se on vain euroteknokraattien panema ja menestyksellä markkinoima byrokraattinen rajapyykki, joka on lujasti hakattu toiveiden ja olettamusten kallioon." Suomen julkisen mielipiteen näytti "vallanneen edistyksen vauhtisokeus", Holkeri jatkoi. "Puolentoista vuoden kehitys Euroopassa nähdään pysyvän suunnanmuutoksen lopullisena suuntana ja takaajana."

Yhteistä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa kehittävään Euroopan yhteisöön ei Suomella ainakaan ollut asiaa: "Alistuminen EY:n ulkopoliittiseen päätöksentekoon ja sitoutuminen yhteisiin turvallisuuspoliittisiin tavoitteisiin merkitsisi, että Suomi vapaaehtoisesti itsenäisyydestään luopuen sulautuisi suurvalttaan. Totta on, että eräät haluavat heittää myös Suomen puolueettomuuspolitiikan vanhentuneena kertakäyttöhyödykkeenä menemään. Heidän puolustukseen on sanottava, että he eivät tiedä, mitä tekevät. Nämä valtioviisaat eivät koskaan ole nähneetkään puolueettomuuden olemusta."⁴²

Holkerin puhe otettiin ulko- ja Eurooppa-politiikan muussa johdossa hämmentyneenä vastaan. EY-jäsenyyteen myönteisesti suhtautuneet teollisuuspiirit olivat tyrmistyneitä, ja ETA-neuvotteluista vastanneet virkamiehet kokivat pääministerin "lukiin Suomen kannan tiukemmin kuin mitä valtiojohto olisi halunnut". Holkeri oli ennen puhettaan käynyt presidentin luona kertomassa, mitä aikoi sanoa ja saanut sieltä ohjeen olla olematta liian kategorinen. Hän oli kuitenkin pitänyt puheensa tiukassa muodossa.

Suomen EY-lähentymiseen kriittisesti suhtautuneet ottivat sen sijaan puheen lämpimästi vastaan. Ulkoministeriön entisen alivaltiosihteerin Keijo Korhosen päätoimittama *Kainuun Sanomat* tervehti Holkerin puhetta merkittävimpänä, mitä pääministeri konsanaan oli pitänyt: "Jo oli sen aikakin. Kansalaisia ei viime aikoina ole hemmoteltu johtomiesten linjanvedoilla. Juuri nyt on syytä, kuten Holkeri sanoo, pysähtyä, vetää henkeä ja katsoa, missä ollaan. -- Pääministeri sanoi vahvan ja tervetulleen sanan. Toivottavasti sen kuulevat muutkin hallitusosapuolet. Toivottavasti sen ymmärtävät kaikki hänen hallituksensa ministerit."⁴³

Keskustalaiset lehdet olivat Korhosen kanssa samoilla linjoilla. *Keskisuomalaisen* nimimerkkikirjoittaja Kunto Kalpa katsoi, että Suomen ulkopoliittikka oli kriisissä, "epätietoisuuden ja uskottavuuden kriisissä." "Kaiken vallitsevan epätietoisuuden keskellä tuli pääministeri Harri Holkerin tiistainen esitelmä Paasikivi-Seurassa tervetulleena poikkeuksena. Se osoittaa, että ainakin osassa maamme johtoa osataan kansakunnan tulevaisuuden kannalta elintärkeitä kysymyksiä lähestyä vielä viileän analyttisesti ja realistisesti."⁴⁴

Vaalivuosi 1991

42 Ibid.

43 *Kainuun Sanomat*, 28.11.1990.

44 *Keskisuomalainen*, 29.11.1990.

Maaliskuussa 1991 käytyjen eduskuntavaalien yhteydessä ei kysymys Suomen mahdollisesta EY-jäsenyydestä kuulunut keskeisten vaalikysymysten joukkoon. Presidentti Koivisto piti tarkkaan huolen siitä, etteivät vastuunalaiset ministerit ryhtyneet spekuloidaan mahdollisilla ETA-sopimusta seuraavilla askelilla. Vaalikamppailua hallitsi heikentyvä taloustilanne ja vaalivoiton saavuttaneen keskustapuolueen uudella tavalla ärhäkkä ja tehokas vaalikampanjointi. Uuden, Keskustan Esko Ahon johtaman, hallituksen hallitusohjelmaan kirjattiin kuitenkin aiempaa väljempi muotoilu Suomen integraatiopoliittisista tavoitteista. Olennainen muutos oli, että EY:n täysjäsenyyttä ei enää suljettu pois.⁴⁵

Hallitusohjelman muotoilu ei syntynyt sattumalta, vaan kyse oli jo jonkin aikaa meneillään olleesta liukumasta Keskustan sisällä kohti joustavampaa EY-asennetta. Väyryseen verrattuna Keskustan uusi puheenjohtaja Esko Aho suhtautui alusta alkaen selvästi joustavammin ja kiinnostuneemmin lähentymiseen EY:n suuntaan. Ensimmäinen varsinainen liikeyhdys tuli tammikuun alussa 1991, jolloin Keskusta antoi julkisuuteen vaalijulistuksena tulevia eduskuntavaaleja varten. Kiintoisaa oli, että julistuksessa raotettiin ovea EY-jäsenyydelle.

Keskusta ei enää kategorisesti sulkenut ulos EY-jäsenyyttä vaihtoehtojen joukosta. Pää tavoitteena oli edelleen ETA-sopimus, mutta "Keskustan tavoitteena on Suomen elintärkeä kansalliset edut turvaava sopimus Euroopan talousalueesta." ETA:n jälkeen voitaisiin arvioida EY-jäsenyyttä eri puolilta: "Edellytykset vakavalle keskustelulle Suomen mahdollisesta liittymisestä EY:n jäseneksi syntyvät vasta ETA-ratkaisun jälkeen. Sen tulee perustua jäsenyyden hyötyjen ja haittojen kiihköttömään arviointiin", puolue linjasi.⁴⁶

Keskustan liikeyhdys hieman lähemmäksi kahta muuta suurta puoluetta, kokoomusta ja SDP:tä, noteerattiin laajasti tiedotusvälineissä.⁴⁷ Eduskuntavaaliehtokkaille laadituissa taustamateriaaleissa kuitenkin painotettiin edelleen, että puolue oli esimerkiksi monen kokoomuslaisen vaikuttajan kanssa asiasta eri linjoilla: "Keskusta lähtee siitä, että puolueettomien maiden, kuten Suomen, täysjäsenyys EY:ssä on näissä oloissa mahdotonta"⁴⁸ ja että "EY-jäsenyys ei Keskustan mielestä ole ajankohtainen kysymys. Ensinnäkään EY itse ei ole valmis ottamaan uusia jäseniä kuin aikaisintaan 90-luvun puolivälissä. Toiseksi EY-jäsenyyskeskustelu on haitannut ja haittaa ETA-neuvotteluja. Kolmanneksi Keskusta katsoo, ettei Suomen puolueettomuuspolitiikka salli Suomen jäsenyyttä nykymuotoisessa EY:ssä, joka on omaksumassa itselleen yhä selvemmin myös ulko- ja puolustuspoliittisen roolin". Ulkopoliittisten seikkojen lisäksi jäsenyyttä vastaan puhuivat monet muutkin asiat, kuten kansallisen päätöksenteon siirtyminen ylikansalliselle tasolle.

45 Rusi 2000, 53–57. Integraatiopoliitiikan käänneestä myös Rehn 1993, 166–231.

46 Keskustan vaalijulistus 5.1.1991 "Suomi uudestaan liikkeelle". Eduskuntavaaliohjelmat. Keskustan ja maaseudun arkisto, Helsinki; Esko Ahon haastattelu 31.5.2010, tekijän hallussa.

47 "Puheenjohtaja Esko Aho haluaa kansanäänestyksen EY-jäsenyydestä", *Helsingin Sanomat* 6.1.1991; "Myös EY-jäsenyyden hyödyistä pitäisi keskustella kiihköttömästi". *Uusi Suomi* 6.1.1991; "Centern utesluter ej EG-medlemskap", *Hufvudstadsbladet* 6.1.1991; "Keskusta astahti näkyvästi lähemmäs Eurooppaa", *Aamulehti* 6.1.1991; "Keskusta pehmensi EY-vastustustaan", *Savon Sanomat* 6.1.1991.

48 Keskustan asiantuntijatyöryhmän muistioita, Eduskuntavaalit -91 -vihkonen. Eduskuntavaalit 1991/Ehdokaskoulutus 1991. Keskustan ja maaseudun arkisto, Helsinki.

”Suomesta saattaisi EY:n jäsenenä muodostua Euroopan laita-alue, eräänlainen Keski- ja Länsi-Euroopan siirtomaa. Vain itsenäisenä kansakuntana Suomi kykenee huolehtimaan kaikkien asukkaidensa ja alueidensa eduista.”⁴⁹

Vaaleihin Keskusta ratsasti näin ollen kahdella hevosella: yhtäällä viestitettiin julkisuuteen EY-kielteisen asenteen pehmenemisestä mutta toisaalla ohjeistettiin kenttäväkeä pitämään tiukasti kiinni vanhasta linjasta. Tilanteessa voi nähdä olleen aimo annos vaalikampanjan edellyttämää tasapainoilua, mutta kuten muissakin puolueissa, Keskustassa oli myös aitoa sisäistä liikettä EY-jäsenyyden suuntaan.

Uuden hallituksen aloitettua toimintansa paineet suunnanmuutokselle kasvoivat kaiken aikaa myös julkisuudessa, ja kokoomuksen ja RKP:n riveissä oli keväällä 1991 jo selvä mielipideenemmistö EY-jäsenyyden puolella. Teollisuuden johtajat painostivat kokoomusta jäsenyysasiassa: ”ellei ETA:ta saada aikaan, on haettava jäsenyyttä. Teollisuudelle ei status quo riitä”, oli teollisuuden yksiselitteinen viesti Pertti Salolaiselle vaalien alla maaliskuussa 1991.⁵⁰ Ensimmäisenä puolueena EY-jäsenyyden kannalle siirtyikin kokoomus, jonka puoluekokouksessa 7. kesäkuuta 1991 hyväksyttiin jäsenyyttä puoltanut kannanotto. Kokoomus ehdotti jäsenyysneuvottelujen aloittamista samaan aikaan Ruotsin ja Itävallan kanssa. Erityisen painokkaaksi kokoomuksen EY-myönteisen linjauksen teki se, että puolueen uudeksi puheenjohtajaksi samassa puoluekokouksessa valittu Pertti Salolainen oli hallituksessa asiasta – ja meneillään olleista ETA-neuvotteluista – suoraan vastuussa ollut ulkomaankauppaministeri. Salolaisen tasapainoilu yhtäältä Koiviston johtamaan ETA-linjaan tiukasti sitoutuneena ministerinä ja toisaalta EY-jäsenyyteen avoimesti pyrkivän hallituspuolueen puheenjohtajana ei kesällä 1991 ollut aivan helppo.

Myös SDP:ssä olivat mielipiteet muokkautumassa nopeaa vauhtia myönteisiksi EY-jäsenyydelle. Integraatiomyönteisten henkilöiden vaikutusvalta oli nousussa maaliskuun vaalitappion jälkeen. Puolueen keskeisiä mielipidevaikuttajia olivat puheenjohtaja ja edellisen hallituksen ulkoministeri Pertti Paasio, häntä puheenjohtajana seurannut Ulf Sundqvist sekä jo vanhastaan EY-myönteisistä mielipiteistään tunnettu Paavo Lipponen. 1970-luvulla EY-vapaakauppasopimusta vastustaneista sosiaalidemokraateista muiden muassa Erkki Tuomioja ja Tarja Halonen olivat kääntyneet kannattamaan jäsenyyttä.

Oppositiojohtajaksi vaalien jälkeen siirtynyt edellisen hallituksen ulkoministeri Pertti Paasio ehätti jopa EY-kantojaan sorvaavien Ahon hallituksen ministerien edelle, kun hän huhtikuun lopussa 1991 antoi lausunnon, jonka mukaan Suomen oli nyt varauduttava hakemaan EY-jäsenyyttä.⁵¹ Elokuussa 1991 Paasio, presidentti Koiviston ilmeisestä närkästyksestä välittämättä, jatkoi omaksumallaan linjalla ja toisti esityksensä EY-jäsenyysvalmistelujen aloittamisesta.

49 Poliittinen keskustelukirja vuoden 1991 eduskuntavaaleihin -vihkonen, toimittaja Jussi Yli-Lahti. Eduskuntavaalit 1991/Ehdokaskoulutus 1991. Keskustan ja maaseudun arkisto, Helsinki.

50 Veli Sundbäckin päiväkirjamuistiinpano maaliskuulta 1991, Veli Sundbäckin hallussa.

51 Kallenautio 2005, 505.

Ammattiyhdistysliike seurasi SDP:tä, päämotiivina ilmeisesti nopeasti heikentyneen taloustilanteen korjaaminen. EY-jäsenyydestä toivottiin taloudellista pirstysruisketta ja välinettä, jonka avulla kansantalous ja yritykset selviytyisivät pahimman yli. Työntekijäjärjestöt jakoivat työnantajien näkemyksen siitä, ettei Suomen teollisuus pärjäisi yksin kovenevassa avoimessa ympäristössä, varsinkaan EU:n kauppapolitiikan ulkopuolella. Näin ollen EU:hun oli mentävä jo pelkästään suomalaisten työpaikkojen vuoksi.

Uuden Esko Ahon porvarihallituksen noustua valtaan integraatiomyönteiset voimat vahvistuivat kaikilla suunnilla: puolueissa, hallinnossa, mediassa ja elinkeinoelämässä. Teollisuus piti kuitenkin edelleen matalaa profiilia, mutta toisaalta sen EY-kantoja ei samalla tavalla ollut syytä arvailla kuin maan korkeimman ulkopoliittisen johdon näkemyksiä. Elinkeinoelämän matalassa profiilissa alkoi kesällä 1991 olla kuitenkin jo pitelemistä. Teollisuuden kauppapoliittisen valiokunnan puheenjohtajana toiminut, Nokiaan siirtynyt Suomen entinen Washingtonin suurlähettiläs Paavo Rantanen näki ”jäsenten levottomuuden” läheltä. Rivit silti pitivät, eikä irtiottoa valtiojohdon linjalta tapahtunut.⁵²

Kesällä 1991 myös YYA-sopimuksen aiheuttamaa estettä mahdolliselle EY-jäsenyydelle alettiin ruotia julkisuudessa. *Helsingin Sanomien* kolumnisti Max Jakobson kiinnitti huomiota EY-politiikan suunnanmuutoksen ja YYA-sopimuksen ongelmalliseen suhteeseen. Sama näkökohta oli olennainen paitsi ulkoministeriön johdolle myös keskustalaisille poliitikoille ja presidentti Koivistolle. EY-jäsenyyssopimusten suurieleinen aloittaminen olisi – toisin kuin ETA-neuvottelut – myös avannut keskustelun Suomen maatalouden ja elintarviketeollisuuden tulevaisuudesta, mikä sekin teki maatalouden edunvalvojia perinteisesti herkällä korvalla kuunnelleen ulkoministeriön kauppapoliittisen osaston kesällä 1991 varovaiseksi EY-asioiden valmistelussa. Pääministerin puoluekantaa ja yhteyksiä maataloustuottajiin ei sopinut sitäkään unohtaa.

Toinen tilannetta mutkistanut tekijä oli ETA-neuvottelujen ja EY-pohdintojen päällekkäisyys ja samanaikaisuus. ETA-sopimus oli kesäkuussa 1991 tullut kriittiseen vaiheeseen, ja hetken aikaa Suomen EFTA-puheenjohtajakauden alkaessa tilanne näytti poikkeuksellisen huonolta.⁵³ Suomen puheenjohtajuus neuvotteluissa teki hallitukselle käytännössä mahdottomaksi ottaa kantaa jäsenyyden puolesta tässä vaiheessa. Vielä heinäkuussa 1991 ulkoministeriössä pidettiin mahdottomana avata jäsenyyssopimusta juuri ETA-sopimuksen vuoksi. Ministeriön virkamiesjohdossa käsitys EY-jäsenhakemuksen ennakaisesta tiivistettiin viiteen ”puntiin”: jäsenyyshakemus olisi vaarantanut tai suorastaan tuhonnut ETA:n, ollut tarpeeton, koska laajentuminen ei vielä ollut ajankohtaista EY:lle, ollut liian aikainen yleispoliittisen tilanteen valossa, ollut ennakainen sisäpoliittisen tilanteen kannalta ja kaikkiaan ollut Suomen etujen

52 Erik Forsmanin tiedonanto tekijälle 7.5.2010. Teollisuus oli Forsmanin mukaan sisäistänyt ”Kekkonen ajan” varovaisen toimintatavan, jossa presidentti johti ulko- ja integraatiopolitiikkaa. Tämä hillitsi julkisia kannanottoja EY-jäsenyyden puolesta.

53 Veli Sundbäck, ”Muistelmia ETA-laivan karilleajosta heinäkuussa 1991”. Moniste, ulkoasiainministeriö, 12.9.1991, Veli Sundbäckin hallussa.

vastainen.⁵⁴ ”Me siis neuvottelimme tavallaan sitoutumisesta ja sen välttämisestä yhtä aikaa”, Suomen Washingtonin suurlähettiläänä tuolloin ollut Jukka Valtasaari kirjoittaa.⁵⁵

Koiviston ja virkamiesten ponnisteluista huolimatta keskusteluilmapiiri oli kesällä 1991 muutoksessa, ensin hallituksen ulkopuolella ja sitten myös sen sisällä. ETA-ratkaisun ensisijaisuus hyväksyttiin laajasti, mutta kovin jääräpäinen kieltäytyminen muiden vaihtoehtojen pohdinnasta aiheutti yhä enemmän tyytymättömyyttä politiikan ja talouselämän vaikuttajissa. Kokoomuksen riveistä, mutta myös opposition suunnalta, otettiin jo varsin avoimesti kantaa EY-jäsenyyden hakemisen puolesta. Elinkeinoelämän vaikuttajat alkoivat olla ”levottomia” Koiviston vetämän tiukan ETA-linjan johdosta, teollisuuden integraatiotyöryhmää johtanut Paavo Rantanen kertoo.⁵⁶ Myös ulkoministeriön sisällä arvosteltiin noudatettua politiikkaa. ETA-maiden pääkaupungeissa olleet suurlähettiläät kokoontuivat Brysselissä 6. kesäkuuta 1991 sisäiseen seminaariin, jossa Sundbäckin päiväkirjan mukaan esitettiin ”koko lailla kritiikkiä valtiojohtomme EY-kannanottoihin, siis siihen, ettei jäsenyyden suhteen ollut tehty mitään avauksia”.⁵⁷

Sitoutuminen jäsenyyshankkeeseen

Neuvostoliitossa elokuussa 1991 tapahtuneen vallankaappausyrityksen ja syksyllä kiihtyneen hajoamisprosessin myötä keskustelu Suomen mahdollisesta EY-jäsenyydestä käynnistyi toden teolla. Vaikka presidentti Koivisto ei ottanut asiassa kantaa suuntaan tai toiseen, ei hän enää jarrutellutkaan muita poliittisia toimijoita. SDP:n puoluenevosto ilmoitti 26. syyskuuta 1991 kannattavansa EY-jäsenyyden hakemista ja seurasi näin hallituspuolue kokoomusta, joka oli ehittänyt linjaamaan oman EY-myönteisen kantansa jo kesäkuussa. *Helsingin Sanomien* kansanedustajille tekemä kysely osoitti, että yli puolet eduskunnasta kannatti jäsenyyden hakemista ja että kovin jyrkästi EY-jäsenyyttä vastustavia oli vain pieni joukko.

Ulkoministeriön virkamiesjohdon valmistellessa sisäisiä selvityksiään EY-jäsenyyden edellytyksistä myös taloudelliset eturyhmät aktivoituivat. Teollisuus valmisteli ensimmäistä virallista EY-jäsenyysskannanottoaan. Maataloustuottajia kiinnosti kovasti, mitä hallitus aikoi tehdä. MTK:n puheenjohtaja Heikki Haavisto keskusteli tilanteesta pääministeri Ahon kanssa 7. marraskuuta 1991, jolloin Haavisto pyrki todistamaan Aholle, tämän erityisavustajalle Esa Härmälälle ja maa- ja metsätalousministeri Martti Puralle ETA-sopimuksen tuovan teollisuudelle samat edut kuin yhteisön jäsenyys. ”He olivat asiasta toista mieltä ja totesivat, että jäsenyys on ETAa edullisempi. Maatalous hoidettaisiin poikkeuksilla EY:n maatalouspolitiikasta. EY-jäsenyys on henkinen kysymys, sillä ilman jäsenyyttä pääoma pakenee Suomesta. Jäsenyydessä on kysymys myös turvallisuuspolitiikasta. Sisäinen keskustelu EY-jäsenyydestä käydään vuoden 1992 alussa ja anomuksen jättämisestä päätetään loppukevällä.”⁵⁸

54 Veli Sundbäckin käsikirjoitus ”Virkamiehen vilkas vuosi”, Veli Sundbäckin hallussa.

55 Valtasaari 2009, 239.

56 Paavo Rantasen tiedonanto tekijälle 2.3.2010.

57 Veli Sundbäckin päiväkirjamerkintä kesäkuulta 1991, Veli Sundbäckin hallussa.

58 Heikki Haavisto, muistelmakäsikirjoitus *Kansainvälinen kauppapolitiikka. VI.1. Länsi-Euroopan taloudellisen yhteistyön kehittäminen*, tekijän hallussa, 289–290.

Suomen EY-jäsenysshakemuksen ajoitukselle yhteisön huippukokous Maastrichtissa vuoden 1991 lopussa oli tärkeä. Maastrichtin kokouksen päätökset yhteisön syventämisestä ja ovien avaamisesta uusille jäsenille sinetöi käytännössä Suomen integraatiopolitiikan suunnanmuutoksen. EY-kriittisen puolueensa johdossa tasapainoillut pääministeri Aho ei kuitenkaan vielä selventänyt omia kantojaan julkisuudessa vaan odotti tammikuun alkuun 1992 asti ennen kuin kysyi presidentti Koivistolta tarkempia ohjeita siitä, missä järjestyksessä ratkaisevat päätökset jäsenysshakemuksen jättämisestä olisi syytä tehdä.

Hallituksen sisällä käytiin myös tiukka kädenvääntö siitä, minkälaisia reunaehtoja jäsenyysneuvottelujen aloittamiselle oli asetettava tai oli edes mahdollista asettaa. Kokoomus joutui myöntymään Keskustan vaatimukseen muun muassa maatalouden tukijärjestelmien turvaamisesta tarvittaessa kansallisilla tukiratkaisuilla. Pääministeri Aho toisaalta lupasi omalle puolueelleen ja epäluuloiselle kenttäväelle, että neuvottelutuloksesta ja jäsenyydestä tultaisiin järjestämään neuvoa-antava kansanäänestys ennen kuin eduskunta tekisi lopullisen päätöksen liittymisestä.

Jäsenhakemuksen pohjana oli hallituksen eduskunnalle 16. maaliskuuta 1992 antama tiedonanto, jonka eduskunta hyväksyi äänin 108 puolesta, 44 vastaan ja 32 tyhjää. Tämän valtuutuksen turvin alivaltiosihteeri Veli Sundbäck kävi jättämässä Suomen jäsenhakemuksen esittelyasiakirjan Brysseliin 18. maaliskuuta 1992, ja kaksi päivää myöhemmin pääministeri Aho esitteli sen EY-puheenjohtajamaa Portugalin pääministeri Cavaco Silvalle.

Jäsenyysneuvottelujen valmisteluvaiheen aikana Suomen poliittinen johto teki useita julkisia linjauksia maan uudesta asemasta unionin tulevana jäsenmaana. Presidentti Mauno Koivisto korosti Brüggen Collège d'Europessa 28. lokakuuta 1992 pitämässään puheessa Suomen sijaintia idän ja lännen välissä sekä historiallista pyrkimystä olla osa läntistä maailmaa. Vahvistaessaan, että Suomi voi hyväksyä kaikki yhteisösäännökset, Maastrichtin sopimuksen ja yhteisön poliittiset päämäärät "as agreed", Koiviston puheen tavoitteena oli toimia konkreettisena osoituksena siitä, kuinka suomalaiset toden teolla olivat sitoutuneet jäsenysshankkeeseen.

Vaihteleva kansalaismielipide

Kansalaisten käsitykset EY- tai EU-jäsenyyden toivottavuudesta vaihtelivat huomattavasti vuosina 1990–1994 tehdyissä mielipidemittauksissa. Jäsenyyden kannatus oli huipussaan toukokuussa 1990, jolloin 64 prosenttia vastaajista oli jäsenyyden kannalla ja vain 13 prosenttia vastaan. Tämän jälkeen jäsenyyden vastustus alkoi tasaisesti vahvistua saavuttaen huippunsa neuvottelujen ollessa vielä kesken maaliskuussa 1993, jolloin lukemat olivat tasan 40 prosenttia molemmille puolille. Ratkaiseva käänne mielipidemittauksissa tapahtui keväällä 1994 neuvottelutuloksen selvittyä, jolloin jäsenyyttä puoltanut mielipide otti 15 prosentin etumatkan. Toisaalta myös kantaansa vielä pohtineiden osuus kasvoi yli 20 prosenttiin, mikä kielii siitä, että useat aiemmin jäsenyyttä vastustaneet alkoivat empiä kantaansa. Elokuussa 1994 suureksi yllätykseksi jäsenyyttä vastustavien osuus hypähti aina 37 prosenttiin asti, mistä se kuitenkin laski pian entiselle

tasolleen. Juuri ennen lokakuun 1994 kansanäänestystä tehdyt mielipidemittaukset osoittivat kyllä-äänille turvallista etumatkaa.⁵⁹

Muistutuksena siitä, että verraten vahvastikin muotoiltuja kantoja saatettiin muodostaa puutteellisilla pohjatiedoilla, oli toukokuussa 1990 tehty mielipidemittaus, jossa 22 prosenttia vastaajista uskoi Suomen jo olevan Euroopan yhteisön jäsenmaa.⁶⁰ Tulos antoi aihetta pohtia myös sitä, mikä vaikutus kuluneiden vuosien ja vuosikymmenten Eurooppa-keskustelun vähäisyydellä oli ollut kansalaisten yleiseen Eurooppa-tietouteen. Euroopan taloudellinen yhdentymisen oli ollut pienen asiantuntijapiirin asia, eikä 1970-luvun alkuvuosien kuumen keskustelun jälkeen aiheesta ollut käyty asian painoarvon ansaitsemaa julkista keskustelua.⁶¹

Riittämätön ETA

Millä perustein julkisuudessa EU-jäsenyyttä kannatettiin tai millä perustein eri vaikuttajat ja poliittiset tai taloudelliset ryhmittymät jäsenyyden katsoivat toivottavaksi, vaihteli jäsenyysneuvottelujen aikana henkilöstä ja ryhmästä toiseen. Monille talouselämän vaikuttajille Suomen historiallinen integraatoratkaisu oli ensisijaisesti taloudellinen kysymys. Kuten aiemminkin GATTin, FINN-EFTAn tai EY-vapaakauppasopimuksen ollessa kyseessä, Suomen taloudellisten etujen turvaamisen koettiin edellyttävän jäsenyyttä Euroopan unionissa ja että Euroopan talousalue oli tässä mielessä riittämätön ratkaisu. 1990-luvun alun talouskriisin syövereissä kamppailleessa Suomessa oli helppo argumentoida sen puolesta, että EU:n jäsenyyden avulla talouden toimijoiden, "markkinavoimien", luottamus Suomeen ja sen myönteiseen kehitykseen vahvistuisi. Jäsenyyden edellyttämien valmistelujen ja kriteereiden täyttämisen varjolla kyettiin myös ajamaan läpi tarpeellisia rakenteellisia uudistuksia, houkuttelemaan yrityksiä investoimaan Suomeen ja parantamaan työllisyyttä.⁶²

Ongelmana talouspainotteisissa selityksissä on se, miten selittää erityisesti poliittisten päätöksentekijöiden siirtymistä ETA-sopimuksesta Euroopan unionin täysjäsenyyden kannalle. Euroopan talousalue turvasi jo Suomen välittömät taloudelliset edut mutta toisaalta säilytti monissa talous-, raha- ja kauppapoliittisissa kysymyksissä päätösvallan suomalaisten omissa käsissä. Ennen muuta se piti maatalouden tukijärjestelmät kansallisen sääntelyn piirissä. On myös epäselvää, missä määrin EU:n nähtiin tuovan teollisuudelle ja elinkeinoelämälle sellaisia konkreettisia taloudellisia etuja, joita ETA-sopimukseen ei sisältynyt. Olennaista tuntuu olleen ETA-sopimuksen toimivuuteen ja institutionaaliseen kehukseen liittynyt epävarmuus.⁶³ Oli tärkeää arvioida myös taloudellisista näkökohdista, olisiko Suomi uudessa tilanteessa ulkopuolinen vai

59 Paloheimo 1994, 41–51.

60 Ojanen 2005, 150–169.

61 Kuosmanen 2001, 3.

62 Ingebriksen 1998, 152–156. Olli Rehnin (1993) tulkinta EU-jäsenyyden kytköksistä suomalaisen korporatistimin muutokseen on lähellä tätä näkemystä.

63 "Miksi ETA ei voi olla Suomelle pitkän aikavälin integraatoratkaisu", Pekka Säilän "non-paper", lokakuu 1994. Kopio tekijän hallussa. Ks. myös "Eta-virkamies sahasi omaa oksaa", *Helsingin Sanomat* 7.11.1994.

sisäinen vaikuttaja. Suurelle yleisölle ETA oli myös etäisempi ja huonommin tunnettu asia, eikä sitä välttämättä osattu aina edes mieltää vaihtoehtona EU-jäsenyydelle.

Vuoden 1994 alussa voimaan tullut ETA tuottikin pohdittavaa jäsenyyden puoltajille.

Neuvottelujen ollessa kesken ulkomaankauppaministeri Pertti Salolainen ja virkamieskunta olivat tarkoin pidättäytyneet arvostelemasta saavutettua sopimusta. EU-liittymissopimuksen valmistuttua ääni kellossa muuttui. Ratkaisuvaiheen eli kansanäänestyksen lähestyessä sopimusneuvotteluihin osallistuneet virkamiehet alkoivat ottaa etäisyyttä ETA-sopimukseen ja eri tilanteissa korostivat sen huonoja puolia varsinaiseen EU-jäsenyyteen verrattuna.

Ulkoministeriössä apulaisosastopäällikkönä toiminut ja ETA-neuvotteluissa kiinteästi mukana ollut Pekka Säilä jakoi median käyttöön aineistoa, jossa korostettiin sitä, kuinka väliaikainen ja hutera rakennelma ETA loppujen lopuksi oli: "Tähänastinen kokemus osoittaa selvästi, ettei ETA rakenteellisena konstruktiona sovellu Euroopan unionin yhteyteen. Unioni toimii omien sääntöjensä mukaan ja ETA-asioiden käsittely on ja tulee aina olemaan vieras ja hankala lisäke prosessissa", Säilä kirjoitti toimittajille jakamassaan selostuksessa. Selostaen pitkään ETA-sopimuksen ja EU:n yhteistoiminnan rakenteellisia ongelmia Säilä alleviivasi, että "ETA ei siis voi olla Suomelle jäsenyyden korvike, kuten on väitetty. ETAn teho tulee heikkenemään sitä enemmän, mitä enemmän aikaa kuluu. Monet käytännön asiat tosin varmasti luistavat paremmin kun ETA on tullut yleisesti tunnetuksi. Tämä ei saa sokaista siltä tosiasialta, että perusongelmat ovat ETA-konstruktiossa itsessään. Se ei ole toimiva." ⁶⁴

Kriittisyys ETA-sopimusta kohtaan ei silti ollut pelkkää mielipideilmaston muokkausta tai taktiikkaa, sillä Suomen neuvottelukunnan ydinryhmä oli koko ajan suhtautunut sopimuksen sisältöön huomattavasti kriittisemmin kuin mitä julkisuuteen voitiin kertoa. Muun muassa Sveitsin neuvottelijat olivat julkisesti kritisoineet sopimusta, mikä kostautui lopulta kansanäänestyksessä, jossa se hylättiin.⁶⁵ Moni neuvotteluihin osallistunut virkamies ja asiantuntija katsoi ETA-sopimukseen kohdistuneet epäilyt painokkaaksi argumentiksi EU-jäsenyyden puolesta. ETA-sopimuksen päätöksentekojärjestelmä oli rakennettu pitkälti yhteisön ehtojen mukaan. EFTA-maiden todelliset vaikutusmahdollisuudet sisämarkkinoiden toimintaan ja sitä koskevaan lainsäädäntöön olivat hyvin rajalliset.

Ei pelkkää taloutta

Pelkästään taloudelliset seikat eivät kuitenkaan painaneet jäsenyyden hyötyjä ja haittoja arvioitaessa. Vaaka alkoi kallistua unionijäsenyyden puolelle varsin voimakkaasti siinä vaiheessa, kun kysymystä jäsenyysneuvottelujen edetessä ja kansanäänestyksen lähestyessä alettiin tarkastella kokonaisvaltaisemmin, yksittäiset tai konkreettiset taloudelliset edut hetkeksi taustalle jättäen. EU-jäsenyys epäilemättä katsottiin Suomen taloudellisten kokonaisuutujen mukaiseksi, mutta lopullisesti monen päätöksentekijän ja myös kansanäänestyksessä jäsenyyden puolesta

64 Ibid.

65 Veli Sundbäckin käsikirjoitus "Virkamiehen vilkas vuosi", Veli Sundbäckin hallussa.

äänestäneen kansalaisen mielissä olivat myös laajemmat Suomen ja suomalaisten paikkaan maailmassa liittyneet pohdinnat.

Jäsenyyttä puoltaneet toivat jo varhain esille argumentin, jonka mukaan Suomen tuli liittyä Euroopan unioniin puhtaasti käytännöllisin, päätöksentekoon liittyvin syin. Viitaten epäsuorasti ETA-sopimukseen tuotiin esille, että ainoastaan täysjäseneksi liittymällä Suomi turvaisi etunsa myös integraation myöhemmissä vaiheissa. Odotettavissa oli, ettei unioni pysyisi kauan ennallaan vaan muuttuisi ja laajenisi johonkin suuntaan. Vain EU:n täysivaltaisena jäsenenä Suomi voisi osallistua integraatiota koskevaan päätöksentekoon myös jatkossa.

Laaja yleisö ja osaksi myös poliittiset päättäjät pohtivat jäsenyyden vaikutuksia Suomen turvallisuuspoliittiseen asemaan. Mitä pidemmälle jäsenyykeskustelu eteni, sitä lähemmäksi se tuli yleisiä turvallisuus- ja geopolitiittisia teemoja. Vaikka Euroopan unionin jäsenyys ei varsinaisesti puuttunut Suomen asemaan sotilaallisesti liittoutumattomana valtiona, jäsenyydellä oli päätöksentekijöille ja kansalaisille merkitystä Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittisen aseman kannalta. Erityisesti ne suomalaiset, jotka vielä itse muistivat talvi- ja jatkosodan kokemukset, kokivat tämän asian tärkeäksi. EU:n perussopimusten hengen mukaisen jäsenmaiden keskinäisen solidaarisuuden ja yhteisön luonteen arvoyhteisönä koettiin vahvistavan Suomen turvallisuutta, joskin leimallista oli, ettei unionin jäsenyyden turvallisuutta lisäävää funktiota kovin tarkasti aikalaiskeskustelussa eritelty, eikä sitä täsmennetty myöskään unionijäsenyyden toteuduttua.

Presidentti Koivisto mainitsi ohimennen EU-jäsenyyden turvallisuuspoliittiset ulottuvuudet pian virkakauden päätyttyä julkaistuissa muistelmissaan. Koiviston tunnettu kommentti on asian painoarvoa ajatellen hämmästyttävän lyhyt. Kokonaisuudessaan se kuuluu näin: "EY-jäsenyyden turvallisuuspoliittiset vaikuttimet ja vaikutukset edellyttivät malttia. Turvallisuuspoliittiset syyt olivat mielestäni se näkökohta, joka kaikkein voimakkaimmin puhui siihen suuntaan, että meidän piti EY:hyn liittyä. Taloudelliset syyt olivat kuitenkin toisen luokan kysymyksiä. Mutta tätä ei minusta saanut mennä julkisuuteen sanomaan. Siihen argumenttiin ei pitänyt mennä viittaamaan. Perustelin tätä sillä, että jos me sanoisimme, että turvallisuuspoliittisista syistä meidän tulisi liittyä, eikä liittyminen sitten toteutuisikaan, niin mikä meidän asemamme sitten olisi. Minun arvioni mukaan se olisi heikompi."⁶⁶

Jälkeenpäin Koivisto on kuitenkin täsmentänyt sitä, miten hän arvioi unionijäsenyyden ja Suomen turvallisuuden välistä suhdetta. Ratkaisevia päätöksiä tehtäessä 1991 ja talvella 1992 oli EY-jäsenyydessä hänen kannaltaan pääosin kyse taloudellisesta ratkaisusta. Valtiopäivien avajaispuheessa 7. helmikuuta presidentti painotti nimenmaan kysymyksen taloudellisia ulottuvuuksia, mutta kyse ei ollut siitä, että turvallisuuspoliittisia asioita olisi pitänyt peitellä. Kyse oli sen hetkisen talouskriisin muodostamasta konkreettisesta asioiden välisestä tärkeysjärjestyksestä ja toki myös integraatoratkaisun varsinaisesta talousvoittoisesta sisällöstä. Grannar-teoksessaan vuodelta 2008 Koivisto kirjoittaa näin: "Säkerhetsfrågorna tog jag inte upp

66 Koivisto 1995, 554.

som motiv för ansökan. De var en bakgrundsfaktor, men säkerhetens betydelse som drivkraft för mina beslut klarnade för mig i högre grad först senare, när jag reflekterade över saken.”⁶⁷

Ulko- ja turvallisuuspoliittisia tekijöitä painottamalla oli toki mahdollista päätyä myös vastakkaiseen kantaan, eli korostaa Suomen puolueettomuuspolitiikkaa maan sotilaallisen turvallisuuden viime kädessä takaavana tekijänä, ja tästä syystä suositella ETA-ratkaisua ulkopoliittisesti pidemmälle menevän EU-jäsenyyden sijaan. Jotkut arvovaltaiset EU-jäsenyyden vastustajat, kuten RKP:n Jan-Magnus Jansson ja aiemmin keskustalaisensa tunnettu vaikuttaja Keijo Korhonen, käyttivät nimenomaan puolueettomuuspolitiikan jatkamiseen liittyvää argumentointia perusteena kielteiselle kannalleen. Koiviston omat ajatuksenkulut eivät välttämättä olleet kovinkaan kaukana näistä näkemyksistä, vaikka presidentin kokonaisharkinta tuottikin toisenlaisen lopputuleman.

Kamppailu suomalaisuudesta

Myös kysymykset identiteetistä eli suomalaisuudesta ja Suomen paikasta maailmassa kytkeytyivät jäsenyyspohdintoihin. Joillekin päätöksentekijöille ja kansalaisille unionin jäsenyydellä oli identiteettipoliittinen lataus, joka ei ollut suorassa suhteessa siihen, mitä jäsenyyssojimus tarkalleen ottaen piti sisällään. Kyse oli siitä, mistä Suomessa ja suomalaisuudessa oli lopulta kyse, eli suomalaisuuden määrittelystä eurooppalaisuutena.⁶⁸ Monet EU-jäsenyyskeskustelua tutkineet tutkijat ovat nimenomaan kiinnittäneet huomiota siihen, kuinka suomalaisten identiteetti ja maailmankuva kytkeytyivät käsityksiin Suomen konkreettisesta geopoliittisesta asemasta ja kuinka tällaisista ”geopoliittisista maailmankuvista” johdettiin perusteita joko EU-jäsenyyden puolesta tai sitä vastaan.⁶⁹

Yhtäältä voitiin ajatella, että koska Suomi jo oli lähtökohtaisesti länsieurooppalainen yhteiskunta, sen luonnollinen paikka oli kylmän sodan ulkopoliittisten rajoitteiden poistuttua osana unionia, jossa useimmat muutkin vastaavat yhteiskunnat jo olivat, tai ainakin olivat hakeutumassa sen jäseniksi. Toisaalta voitiin myös ajatella, että koska Suomi ei tarkalleen ottaen vielä ollut osa Länsi-Eurooppaa, ja maassa oli liiaksikin muita ei-eurooppalaisia kulttuurimaantieteellisiä ja yhteiskunnallisia piirteitä, oli EU:n jäsenyys erinomainen tapa tehdä Suomesta länsieurooppalainen yhteiskunta.⁷⁰ Molemmat argumentit olivat vahvoja perusteita Euroopan unioniin liittymiselle ja näyttävät olleen olennainen peruste monien päätöksentekijöiden kannanmuodostuksessa ja jäsenyyttä puoltaneiden kansalaisten keskuudessa syksyn 1994 kansanäänestyksessä.

Asiaa tutkineen kulttuurimaantieteilijä Sami Moisio sanoin: ”Suomen EU-jäsenyydestä käyty kamppailu näyttää liikkeelle lähdettyään kiinnittyneen juuri poliittismaantieteelliseen asemaan,

67 Koivisto 2008, 190.

68 Tiilikainen 1998, passim.

69 Moisio 2003, 126–164.

70 Browning 2001, 47–72.

kysymykseen siitä, missä Suomen tuli sijaita kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa.⁷¹ Moision tulkinta on taloudelliset ja kotimaiseen vallantavoitteluun liittyvät seikat ohittaessaan yksinkertaistava mutta pitää sisällään niin sanotun identiteettipoliittisen selitysmallin ytimen.

Jäsenyyden vastustajat

EU-jäsenyyden vastustajat järjestäytyivät erillisiin ja verraten pieniksi jääneisiin ryhmittymiin. Ulkoministeriössä, poliittisen historian professorina ja sittemmin *Kainuun Sanomien* päätoimittajana toiminut Keijo Korhonen kampanjoi jo vuoden 1994 presidentinvaaleissa kansalaisliikkeen ehdokkaana EU-jäsenyyden vastaisella ohjelmalla. Aiemmin keskustalaisena tunnettu Korhonen painotti Suomen itsenäisyyden tärkeyttä ja varoitti maan jäävän unionin päätöksenteossa suurempien jäsenmaiden jalkoihin.⁷² Toinen korkean profiilin EU-jäsenyyden vastustaja oli RKP:n entinen puheenjohtaja, valtio-opin professori ja *Hufvudstadsbladetin* päätoimittaja Jan-Magnus Jansson, joka tähdensi ETA-vaihtoehdon paremmuutta ja muistutti Suomen idänpolitiikan ensisijaisuudesta. EU-jäsenyys veisi Suomen pois hyväksi havaitulta puolueettomuuslinjaltaan, Jansson huomautti.⁷³ Teollisuuden raskaan sarjan vaikuttajista Kone-yhtiön pääomistaja Pekka Herlin vastusti unionijäsenyyttä. Elannon entinen pääjohtaja Ylermi Runko, myöhemmin merkittävässä asemassa Suomen EU-politiikan valmistelussa toiminut Risto Volanen ja jo EY-vapaakauppasopimuksen vastustajana aikanaan profiloitunut Hannu Vesa ottivat hekin julkisuudessa kantaa jäsenyyttä vastaan. Jäsenyyden vastaista kampanjaa koordinoi MTK:n tiedotuspäällikkö Timo Kaunisto.

Vastustusta tuli myös poliittisesta vasemmistosta. Vasemmistoliiton perustajiin kuulunut taloustieteilijä Jan Otto Andersson esitti epäilyjä EU- ja EMU-jäsenyyden oletetuista taloudellisista hyödyistä. Hän pelkäsi integraation rajaavan demokraattista päätöksentekoa ja pahentavan Suomen työttömyyttä.⁷⁴ Toisaalta Vasemmistoliiton puoluesihteerin Matti Viialainen oli jo heinäkuussa 1990 kannattanut EY-jäsenyyden hakemista, eikä ”ymmärtänyt miksi vasemmiston pitäisi vastustaa Euroopan yhdentymistä”. Maan suurin palkansaajajärjestö SAK otti valtuustokokouksessaan Kiljavalla 28. toukokuuta 1994 myönteisen kannan EU-jäsenyyteen selvän enemmistön turvin. Järjestön mielestä neuvottelutulos vastasi keskeisiltä osiltaan palkansaajakeskusjärjestöjen asettamia tavoitteita.

Puoluekentän ulkopuolella näkyvä EU-jäsenyyden vastustaja oli Suomen YK-liiton entinen pääsihteeri Hilikka Pietilä. Hänen kantansa olivat lähellä varsinkin nuoremman, vihreiden tai vasemmiston suuntaan kallellaan olleen EU-kriittisen sukupolven näkemyksiä. Nämä pitivät EU-jäsenyyttä globaalista näkökulmasta vääransuuntaisena hankkeena, joka pohjautui ekologisesti kestävämmälle kasvu- ja markkinatalousideologialle. Korhosen ja Janssonin edustaessa enemmänkin kansallista ja realistisen koulukunnan mukaista EU-jäsenyyden vastustamista perusti

71 Moision 2003, 85.

72 Korhonen 1993. Korhosen kannattajissa oli paljon niitä, jotka kokivat EU:n lähinnä uhkana Suomen itsenäisyydelle. Ks myös Hakalehto ja Karhu 1994.

73 Jansson 1991, 42–43; Jansson 1994, 341–348.

74 Andersson 1994; Andersson 1993; Andersson 1992.

Pietilä vastustuksensa globaalille vastuulle ja idealistisemmalle käsitykselle koko maailmantalouden tasapainoisemmasta kehityksestä. Suomen EU-jäsenyyden pelättiin kääntävän Suomen kiinnostuksen yksinomaan omalle mantereelle ja johtavan muun muassa YK:n edustaman kansainvälisyyden ja globaalien näkökohtien sivuuttamiseen. Pietilä suhtautui myös kriittisesti Euroopan unionin pyrkimyksiin nousta sotilaalliseksi suurvallaksi, koska se vain kärjistäisi maailmanpoliittista tilannetta ja vähentäisi turvallisuutta.⁷⁵

Vahvinta ja äänekkäintä jäsenyyden vastustus oli kuitenkin maatalouspiireissä. Se näkyi Keskustan sisäisessä rakoilussa ja suoranaisessa valtataistelussa puolueen aiemman puheenjohtajan Paavo Väyrysen ympärille ryhmittyneiden EU:n vastustajien sekä Esko Ahon takana olleen puolueen johdon välillä. Väyrysen EU-jäsenyyden vastustusta kuvailtiin "raivokkaaksi"⁷⁶, mihin Aho vastasi pitämällä yhtä tiukasti kiinni omasta kannastaan. Jyväskylässä kesäkuussa 1994 pidetystä puolueen ylimääräisestä puoluekokouksesta tuli Ahon ja EU-jäsenyyden vastustajien voimainkoitos. Kamppailu ratkesi lopulta siihen, että Aho kytki oman asemansa puolueen johdossa ja pääministerinä yhteen EU-jäsenyyden kanssa, ja tällä tavoin erollaan uhaten pakotti kentän rivit suoriksi.

Ahon ratkaisu oli painava puheenvuoro unionijäsenyyden puolesta. Mikäli keskusta olisi puolueena päätenyt vastustamaan EU-jäsenyyttä, olisivat vaikutukset voineet olla kansanäänestyksessä arvaamattomat. Paitsi hallituskriisiä, olisi Keskustan lipeäminen todennäköisesti merkinnyt koko hankkeen raukeamista, kuten Norjassa pian kävi. Ulkoministeri Heikki Haavisto oli jäsenyyden suhteen "kahden vaiheilla" mutta lopulta totesi, että parempi oli mennä unionin jäseneksi kuin jäädä ulkopuolelle. Neuvottelutulos ei varsinkaan suomalaisen maatalouden kannalta ollut hyvä, mutta kokonaisuuden kanssa "saattoi elää."⁷⁷

Hieman ennen kansanäänestystä maataloustuottajien keskusjärjestö MTK otti odotusten mukaisesti kielteisen kannan EU-jäsenyyteen. Ensimmäisen kerran 40 vuoteen kutsutussa ylimääräisessä liittokokouksessa Tampereella MTK määritteli linjakseen "rakentavan ei-kannan". Epäluottamus ilmaistiin niin EU:n päätöksentekijöitä kuin kotimaista hallitustakin kohtaan. Puheenjohtaja Esa Härmälä perusteli liiton kritiikkiä sillä, etteivät MTK:n asettamat reunaehdot olleet maatalouden tukemisessa toteutuneet.

Kansanäänestys 1994

Alkusyksystä 1994 asenteet jäsenyyden puolustajien ja kannattajien välillä tiukkenivat. Molemmiin puolin esitettiin vaihtelevia uhkakuvia jäsenyyden toteutumiseen tai toteutumatta jäämiseen liittyen. Merkittävimmät tiedotusvälineet antoivat tukensa EU-jäsenyydelle. Myönteiset puheenvuorot saivat lehdistössä enemmän palstatilaa kuin kriittiset.⁷⁸ Koiviston seuraajaksi

75 Pietilä 1993, 33.

76 Väyrysen "raivokas" vastustus on Heikki Haaviston luonnehdinta. Heikki Haaviston haastattelu 23.4.2010, tekijän hallussa.

77 Heikki Haaviston haastattelu 23.4.2010, tekijän hallussa.

78 Mörä 1999, passim.

tasavallan presidentiksi 1994 valitun Martti Ahtisaaren avoin EU-myönteisyys antoi muillekin jäsenyyden puoltajille vahvaa taustatukea. Elinkeinoelämän edunvalvojat vaikuttivat taustalla EU-myönteisen ilmapiirin herättämiseksi ja vahvistamiseksi. Keskustelussa korostettiin, kuinka suuri riski EU:n ulkopuolelle jättäytyminen olisi, sillä kukaan ei tiennyt, milloin unioni olisi valmis ottamaan jälleen uusia jäseniä.⁷⁹

Odotettu kansanäänestys pidettiin 16. lokakuuta 1994. Äänistä 56,9 % oli jäsenyyden puolesta ja 43,1 % liittymistä vastaan. Äänestysprosentti oli yllättävän alhainen, 74 prosenttia. Eniten jäsenyyttä kannatettiin etelän suurissa kaupungeissa ja vastustettiin vahvimmin Pohjois-Suomessa. Ahvenanmaalla äänestyksen tulos oli täpärämpi: 51,9 prosenttia puolesta ja 48,1 vastaan. Kansanäänestystä edeltävässä kampanjoinnissa sekä kyllä- että ei-leiri pysyttelivät kannanotoissaan verraten yleisellä tasolla. Euroopan unionin kehitystä voimakkaasti viitoittaneesta Maastrichtin sopimuksesta ei juurikaan keskusteltu. Nuoremmille ikäluokille kysymys EU-jäsenyyden hyödyistä ja haitoista kytkeytyi pääosin identiteettiin ja ei-materiaalisiin tekijöihin. Jäsenyys tuntui ankkuroivan Suomen osaksi Länsi-Eurooppaa, mitä valtaosa nuorista äänestäjistä piti toivottavana.⁸⁰

Joissakin väestöryhmissä materiaaliset tekijät, kuten ajankohtainen talouslama ja joukkotyöttömyys, vaikuttivat identiteettiä tai "Eurooppaan kuulumista" enemmän äänestyskäyttäytymiseen. Monille jäsenyyttä kannattaneille se tuntui vahvistavan talouskasvua ja sitä myötä auttavan maata toipumaan vuosikymmenen alun talouskriisistä. Ylempiin tuloluokkiin kuuluvat ja koulutetut kaupunkilaiset kokivat, että jäsenyys vahvisti Suomen kansainvälistä asemaa sitä koskevassa päätöksenteossa. Vanhemmissa ikäluokissa myös suhde muutoksen kourissa olleeseen Venäjään ja sen aiheuttama epävarmuus Suomen turvallisuudelle saattoi olla ratkaiseva tekijä kyllä-äänien puolesta.⁸¹

Kansanäänestyksessä merkittävimpiä argumentteja jäsenyyttä vastaan olivat epäilykset vallan siirtymisestä "Brysselin eliitille", itsenäisyyden korostaminen itseisarvona, pelot Suomen maatalouden kuihtumisesta sekä integraation kokeminen uhkana maan hyvinvointivaltiolle ja demokratian toteutumiselle. Eniten jäsenyyttä kannattivat maan eteläosien asutuskeskuksissa asuvat koulutetut ja hyvätuloiset nuoret miehet, ja eniten sitä vastustivat maan pohjoisosissa maataloudesta toimeentulonsa saaneet, alhaisia tuloja nauttineet iäkkäät naiset.

Johtopäätökset

Suomalaisen integraatiokeskustelun juuret olivat muihin EY/EU-jäsenyyttä 1990-luvun alussa hakeneihin maihin verrattuna ohuet. Euroopan yhdentymiskehitystä tarkasteltiin 1980-luvun loppuvuosiin asti toimintaympäristön muutoksena, eikä Suomessa aktiivisesti pohdittu vaihtoehtoja kylmän sodan alkuvuosikymmeninä vakiintuneelle integraatiopolitiikan peruslinjalle.

79 Tarkka 2002, 398–405.

80 Arter 1995.

81 Pesonen ja Sänkiaho 1994, 52–59; Paloheimo 1995, 113–127.

Tilanne alkoi hiljalleen muuttua Euroopan yhteisön sisämarkkinaprojektin päästyä alkuun liikkeelle 1980-luvun puolivälissä. Vuosina 1988-1989 pohdinnat integraatiosta ilmiönä ja sen vaikutuksista Suomeen alkoivat vilkastua. Ensimmäiset puheenvuorot Suomen mahdollisesta EY-jäsenyydestä esitettiin vuoden 1990 aikana, joskin samaan aikaan meneillään olleet neuvottelut Euroopan talousalueesta veivät suurimman huomion. Presidentti Mauno Koivisto pyrki myös aktiivisesti hillitsemään julkista keskustelua ja poliittisten toimijoita spekulointia ETA-sopimuksen vaihtoehtoilla syksyyn 1991 asti. Varsinkin hallitusvastuussa olevien puolueiden irtiottohaluja vähensi Koiviston edeltäjien ajalta periytynyt ulkosuhteiden päätöksenteon presidenttijohtoisuus, mikä heijastui myös EY-jäsenyyteen myönteisesti suhtautuneiden talouselämän edustajien varovaisuutena kantojensa esiin tuomisessa. Muutoin puheita Suomen mahdollisesta EY-jäsenyydestä pidettiin yllä pääosin asiantuntijapiireissä ja joiltakin osin mediassa.

Keskusteluilmapiiri sähköistyi vuoden 1991 aikana, joskin merkille pantavaa oli, ettei kysymys EY-jäsenyydestä ollut vaalikysymyksenä juurikaan esillä kevään 1991 eduskuntavaaleissa. Tilanne muuttui pian vaalien jälkeen, ja kesästä 1991 alkaen keskustelu Euroopan integraation luonteesta sekä Suomelle tarjoutuvista vaihtoehtoista ryöpsähti liikkeelle poliittisissa puolueissa ja mediassa. Poliittisten toimijoiden kannat kehkeytyivät kuitenkin vaihe vaiheelta, eivätkä vuoden 1991 dramaattisetkaan tapahtumat Suomen taloudessa tai maan ulkopuolella johtaneet äkkinäisiin käännteisiin. Toisin kuin vuotta aiemmin Ruotsissa, kypsyivät jäsenyyspohdinnat Suomessa vähitellen. Lopputuloksena oli kuitenkin vuosina 1992–1994 vakiintunut, poliittisen kentän eri puolet ja eturyhmät kattava integraatiokonsensus, joka puolsi vahvasti ja ilman varaumia liittymistä Euroopan unioniin ja sen kaikkiin suunnitteilla olleisiin politiikka-alueisiin.

Jäsenyysneuvottelujen aikana 1992–1994 keskustelun asetelmat jäsenyivät aiempaa selvemmin EU-jäsenyyttä puoltavien ja sitä vastustavien näkökohtien mukaan. Missään vaiheessa eivät EU-jäsenyyttä vastustaneet keskustelijat tai ryhmät kuitenkaan saaneet haastettua valtavirraksi muotoutunutta EU-myönteistä integraatiokonsensusta. Lähestyvä kansanäänestys paransi mahdollisuuksia saada EU:ta ja Suomen integraatiopolitiikkaa koskevaa tietoa, antoi tilaa erilaisille näkemyksille ja selkiytti asetelmia, mutta samalla teki EU:sta poliittisen joko-tai-kysymyksen. Nyansoidummat näkemykset unionista, integraation eri ulottuvuuksista sekä Suomen paikasta Euroopassa jäivät odottamaan tulevia vuosia ja suomalaisen integraatioasiantuntemuksen syvenemistä ja laajenemista.

Lähteet

Julkaisemattomat lähteet

Arkistolähteet

Työväen arkisto, Helsinki.

SDP:n lähivuosien keskeiset tavoitteet ja kansainvälistä poliittinen kannanotto, kansio 329.5 SDP UBA 2, Ulko- ja turvallisuuspoliittiset ohjelmat.

Keskustan ja maaseudun arkisto, Helsinki

Keskustan vaalijulistus 5.1.1991 "Suomi uudestaan liikkeelle". Eduskuntavaaliohjelmat/Ehdokaskoulutus.

Heikki Haavisto, muistelmäkäsikirjoitus *Kansainvälinen kauppapolitiikka. VI. 1. Länsi-Euroopan taloudellisen yhteistyön kehittäminen*, tekijän hallussa.

Veli Sundbäckin käsikirjoituksia ja päiväkirjamerkintöjä, Veli Sundbäckin hallussa.

Pekka Säilän muistiinpanoja, tekijän hallussa.

Lähdejulkaisut

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1990. Ulkoasiainministeriön julkaisuja: Helsinki 1992.

Sanomalehdet

Aamulehti 1991

Helsingin Sanomat 1989–1991, 1994.

Hufvudstadsbladet 1991.

Kainuun Sanomat 1990.

Keskisuomalainen 1990.

Savon Sanomat 1991.

Suomenmaa 1990.

Uusi Suomi 1990–1991.

Haastattelut ja tiedonannot tekijälle

Esko Aho 31.5.2010.

Erik Forsman 7.5.2010.

Heikki Haavisto 23.4.2010.

Mauno Koivisto 17.12.2008.

Paavo Rantanen, 2.3.2010.

Kirjallisuus ja artikkelit

Andersson, Jan Otto. "European Integration and Finland: An Alternative View", puhe *Wiltham Park* -konferenssissa, Helsinki 17.–19.10.1993. <ises.abo.fi/~janderss/wilthampton.htm>

- Andersson, Jan Otto. "Economic integration, the Nordic models and unemployment". Workshop-esitelmä seminaarissa *European economic integration in Nordic perspective*, Leijondahls Slott, Stockholm June 1–3 1992. <ises.abo.fi/~janderss/feinte.htm>
- Andersson, Jan Otto. "Talous ja integraatio – pieni ja suuri teoriassa ja käytännössä." *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 90, No 3 (1994): 296–301.
- Arterm David. "The EU Referendum in Finland on 16 October 1994: A Vote for the West, not for Maastricht." *Journal of Common Market Studies* 33, No 3 (1995): 361–387.
- Aunesluoma, Juhana. *Vapaakaupan tiellä. Suomen kaupp- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011.
- Aunesluoma, Juhana. "Less than Membership but More than Association: Establishing the European Economic Area, 1989–1993". In *European Integration Beyond Brussels. Unity in East and West Europe Since 1945*, edited by Matthew Broad and Suvi Kansikas, 141–167. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- Browning, Christopher. "Coming home or moving home? 'Westernizing' narratives in Finnish foreign policy and the reinterpretation of past identities." *Cooperation and Conflict* 37, No 1 (2001): 47–72.
- Dinkelspiel, Ulf. *Den motvillige europén. Sveriges väg till Europa*. Stockholm: Atlantis, 2009.
- Gehler, Michael. "A newcomer experienced in European integration. Austria". In *European Union Enlargement. A Comparative History*, edited by Wolfram Kaiser and Jürgen Elvert, 131–149. London and New York: Routledge, 2005.
- Gussarsson, Maria. "Combining dependence with distance. Sweden". In *European Union Enlargement. A Comparative History*, edited by Wolfram Kaiser and Jürgen Elvert, 170–188. London and New York: Routledge, 2005.
- Hakalehto, Ilkka & Veli Karhu. *Epäluottamuslause hallituksen EU-politiikalle*. Hankasalmi: Havusalmen kirjapaino, 1994.
- Häikiö, Martti. *Sturm und Drang. Suurkaupoilla eurooppalaiseksi elektroniikkayritykseksi 1983–1991. Nokia Oyj:n historia 2*. Helsinki: Edita, 2001.
- Hämäläinen, Unto. *Lännettymisen lyhyt historia*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 1998.
- Hämäläinen, Unto. *Rupatellen Eurooppaan. Euroklubin historia*. Helsinki: Euroklubi, 2009.
- Ingebritsen, Christine. *The Nordic States and European Unity*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
- Jansson, Jan-Magnus. "Suomelle riittää Eta". *Talouselämä* 53/1991, 42–43.
- Jansson, Jan-Magnus. "Finland mellan Ryssland och EU". *Finsk Tidskrift* 6-7/1994, 341–348.
- Kallenautio, Jorma. *Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliittika Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan unionin jäsenyyteen 1995*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.
- Karvinen, Jyrki. *Euroshakki. Kylmästä sodasta itälaajentumiseen*. Jyväskylä: PS-kustannus, 2001.
- Koivisto, Mauno. *Kaksi kautta II. Historian tekijät*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1995.

- Koivisto, Mauno. *Grannar. Frändskap och fiktion*. Stockholm: Atlantis Söderströms, 2008.
- Korhonen, Keijo. *Luota Suomeen, suomalainen!* Helsinki: Kuva ja Sana, 1993.
- Korhonen, Olli. *Integraatiomyönteisten etujärjestöjen linjat ja toiminta ennen Suomen EU-jäsenyyttä*. Turku: Turun yliopisto, 2017.
- Kuosmanen, Antti. *Finland's Journey to the European Union*. Maastricht: European Institute of Public Administration, 2001.
- Lipponen, Paavo. "Euroopan integraatio ja Suomen politiikka". *Aktiiviseen integraatiopolitiikkaan. Ulkopoliittisen instituutin integraatiotyöryhmän raportti*. Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti, tutkimusraportteja 2/1989.
- Lipponen, Paavo. "Esipuhe", teoksessa *Marginaalista ytimeen. Suomi Euroopan unionissa 1989–2003*. Toimittanut Alexander Stubb, 11–15. Helsinki: Tammi, 2006.
- Moisio, Sami. *Geopoliittinen kamppailu Suomen EU-jäsenyydestä*. Turku: Turun yliopisto, 2003.
- Möra, Tuomo. *EU-journalismin anatomia: mediasisältöjä muokanneet tekijät ennen kansanäänestystä 1994*, Helsinki: Helsingin yliopisto, 1999.
- Ojanen, Hanna. "If in 'Europe', then in its 'core'?, Finland". In *European Union Enlargement. A Comparative History*, edited by Wolfram Kaiser and Jürgen Elvert, 150–169. London and New York: Routledge, 2005.
- Paavonen, Tapani. *Suomalaisen protektionismin viimeinen vaihe. Suomen ulkomaankauppa- ja integraatiopolitiikka 1945–1961*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1998.
- Paavonen, Tapani. *Vapaakauppaintegraation kausi. Suomen suhde Länsi-Euroopan integraatioon FINN-EFTAsta EC-vapaakauppaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008.
- Paloheimo, Heikki. "Kansalaismielipiteiden kehitys Suomessa." *Suomen EU-kansanäänestys 1994. Raportti äänestäjien kannanotoista*. Toimittanut Pertti Pesonen, 41–51. Helsinki: Ulkoasiainministeriö ja Eurooppatiedotus, 1994.
- Paloheimo, Heikki. "Pohjoismaiden EU-kansanäänestykset. Puolueiden peruslinjat ja kansalaisten mielipiteet Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa." *Politiikka* 37, No 2 (1995): 113–127.
- Pesonen, Markku. *Teollisuuden Keskusliitto ja sen edeltäjät 1921–1991*. Jyväskylä: Gummeruksen Kirjapaino, 1992.
- Pesonen, Pertti & Risto Sänkiaho. "The Finnish Referendum on Membership in the EU." *Yearbook on Finnish Foreign Policy 1994*, 52–59. Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti, 1994.
- Pietilä, Hilkka. *Silmät auki Eurooppaan*. Helsinki: Kääntöpiiri, 1993.
- Rehn, Olli. "Odottavasta ennakoivaan integraatiopolitiikkaan. Suomen integraatiopolitiikka kylmän sodan aikana ja sen päätösvaiheessa 1989–92". Teoksessa *Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen*. Toimittaneet Tuomas Forsberg ja Tapani Vaahtoranta, 166–231. Helsinki: Gaudeamus, 1993.
- Rusi, Alpo. *Mariankadun puolelta*. Helsinki: Otava, 2000.

Tarkka, Jukka. *Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA*. Helsinki: Otava, 2002.

Tiilikainen, Teija. *Europe and Finland. Defining the Political Identity of Finland in Western Europe*. Aldershot: Ashgate, 1998.

Valtasaari, Jukka. *Myrskyn vuodet. Suomen suunta kylmän sodan jälkeen*. Helsinki: Otava, 2009.

Väyrynen, Raimo. "Finland and the European Community: Changing Elite Bargains." *Cooperation and Conflict* 28, No. 1 (March 1993): 31–46.